

BOR ÉS KENYÉR I. MISKOLC-TOPOSZOK AZ ÚJKORI ORSZÁGISMERETI IRODALOMBAN

GYULAI ÉVA

*...bort, amely megvidámítja a halandók szívét,
fényesebbé teszi az orcát az olajnál;
és kenyeret, amely megerősíti a halandók szívét.
(Zsolt. 104,15)*

Előzmények (Oláh Miklós és Istvánffy)

Az újkor két évszázadában, a 18–19. században a tudományos és szélesebb közvéleménynek a tágabb világ és a szűkebb környezet közvetlenül érzékelhető jelenségeire vonatkozó egyre fokozódó információs igényét – a kora újkor végéig általánosabb szóbeliség után – mind gyakrabban elégítették ki nyomtatott művekkel. Ezen információk alakításában, közvetítésében a modern polgári tömegtájékoztatás és véleményformálás, valamint tudományosság korszaka előtt – ha nem is kizárólagos, de – vezető szerepet vittek a tanulmány tárgyát képező ország- és útleírások. A két, önmagában is széles tartalmi, formai és minőségbeli spektrumot mutató irodalmi és szaktudományos műfaj külön-külön is számos megnevezést kapott már a kortársaktól is, de a „leírás” plasztikusan utal közös jellemzőjükre, hogy a vidékek, országok, helyek, helységek általános, legszembevetőbb formai és tartalmi jegyeit örökítik meg, kölcsön véve és követve a rajzoló–festő módszerét, pillanatfelvételt, sőt szinte leltárt készítve.

Mind a honismeret művelői, mind az utazók leírásai tág teret adnak akár a felszínes, akár a mélyebb benyomások közvetítésének, így még a szaktudományok eredményeivel, adataival kiegészítve is szerzőjük szemén, egyéniségének szűrőjén keresztül jut el az olvasóhoz és a közvéleményhez az információ. Ezért többet elárulnak egy hely, régió, ország egykori vonzerejéről, arculatáról, mint az újkor klasszikus történeti forrásai, az iratok, levéltári anyagok. Az adott táj, település korabeli arculatának formálásában szerepet játszottak mind a honismeret, mind az utazási irodalom nyomtatott és kéziratban terjedt művei, egyidejűleg megfogalmazva az előnyök, vonzás és taszítás momentumait.

A klasszikus újkor előtti időszakban Miskolcra alig vetül figyelem, hiszen a kora újkori európai közvéleményt leginkább a török háborúk, várak, hadi események, illetve a nagy középkori hagyományokkal rendelkező magyarországi bányászat érdekelte. Bár a hódoltság peremvidékén, a kettős adóztatás területén fekvő Miskolc mezővárosnál a 16–17. században sokkal többször említik a végvárrá nyilvánított Diósgyőrt, a korabeli közvélemény még Diósgyőrt is kevésbé ismerte, mint a hadi jelentésekben, hírekben állandóan szereplő végvárakat. Diósgyőrnek – kívül esvén a nagy hadjáratokon – valódi várostromot nem kellett kiállnia, török kézre soha nem került, hadászati jelentősége is csekélyebb volt például Szendrőénél, nem beszélve Egerről.

Ennél fogva nem csodálható, hogy az egyik legmakacsabb 16. századi keletkezésű Miskolc-toposz nem a város történeti, tájképi, hadászati jelentőségével kapcsolatos,

hanem egy véletlen természeti jelenséggel. Istvánffy Miklós Magyarország történetét összefoglaló munkájában az 1560. év számottevő eseményei között említi a mezőgazdaság katasztrofális terméketlenségét, amely az akkori tavasz szélsőséges, fagyos időjárását követte. A májusi fagyok idején különös természeti tünemény játszódott le Miskolcon, amikor öt emberfej nagyságú, kénszagú sárgás-barnás színű kő hullott alá az égből, miközben hirtelen villámlás, mennydörgés és szörnyű szélvihar reszkettette meg a derűs égboltot. A mennykövek egyikét a földesúri központba, Balassa Zsigmond diósgyőri várba vitték, míg a többit Bécsbe szállították Ferdinánd udvarába.¹ Ezeket az égből hullott köveket más korabeli forrás nem említi, s csak Istvánffy Miklós történeti munkájának népszerűsége mentette meg a mennykőhullást a feledéstől, sőt tette általa Miskolcot nevezetessé.

A Miskolccal és környékével kapcsolatos későbbi közhelyek másik 16. századi forrása, Oláh Miklós műve, a *Hungaria* 1536-ban született, s a 18. századi – Bél Mátyás általi – kiadásáig kéziratban terjedt. Oláh Miklós mint Diósgyőr birtokosának, Mária királynénak bizalmi embere, sőt Miskolc plébánosa és a tapolcai apáti cím és javadalom élvezője feltehetően személyesen is ismerte a vidéket, így tollából a legelső, de a további országleíró irodalomban megkerülhetetlen leírás született Diósgyőrrel és Miskolcrról. A *Sajó folyó alatt dél felé... Diósgyőr tűnik a szemünkbe, a királynő vára az azonos nevű mezővárossal, mely alatt fekszik, szép inkább, mintsem erős; Kassától dél felé terül el, szép fekvését és általános bőségét méltán említhetjük. Egy keletről és délről erdőkkel övezett hegy lejtőjén épült. Tavasz idején a szomszédos fák ágain zengő fülemilék és más piciny madarak éneke a várszobákban lakók fülének csodálatos gyönyörűséget szerez. A vár alatt egy hegyi patak folyik, rengeteg benne a pisztráng s más finomabb hal. Innen fél mérföldre van Miskolc mezőváros (néhány lakosainak egykori táncai miatt már akkoriban híre volt), a várhoz tartozik, kiváló borokban, és mindenféle élelemben bővelkedik.*² Oláh Miklós tájrajza már a vidék és népessége valós értékeit sorolja, s Miskolcrról készült rövid jellemzése, amelyben a város gazdasági előnyeit ecseteli, a Miskolc-toposzok archetípusa. Diósgyőr és a tájképi szépség összekapcsolása is ettől fogva közhely a honismeret irodalmában.

Topográfia

A Magyarországról készült gyér középkori útleírások az országot mint a török világ részét tekintették, illetve gazdag bányakincsei, híresen termékeny földje és folyói vonzották az utazókat. A 18. századi tudományosság azonban élénk érdeklődéssel fordult a török alól felszabadult, újra egységes országgá vált állam egyéb területei felé is. „Az egyházi keretek közül egy másik út – a történetírással párhuzamosan és vele érintkezésben – a honismeret, majd magasabb szinten az ún. államismeret irodalmán át vezetett a világi tudományosság és a felvilágosodás felé. Az irányvétel tulajdonképpen geográfiai jellegű volt, de széles mederben átfogott egy sor más, határos ismeretágit is.

¹ (1560) *Fuit hic annus alias etiam, rerum ad victum necessariorum exili proventu et sterilitate, sed maxime vini inopia notabilis; quum emergentes e vitibus gemmas et pampinos, frigidiores ad Nonas Majas anni superioris pruinæ præter solitum exussissent. Cecidere etiam ad Miskocium oppidum quinque prægrandes instar humani capitis lapides, luteo et ferrugineo colore, gravi pondere, sulphureoque odore, quum claru coelum subito fulgure et tonotribus, terribiliq; aeris commotione repente conturbatum fuisset, iis mox puncto temporis quiescentibus. Quorum unum in arce Diosgioriana hodieque asservatur, caeteros Sigismundus Balassius ad Ferdinandum misit. Istvánffy M. 1758. 243.*

² Oláh M. 1985. 50.

Ez részint az adott helyi viszonyokból érthető, az ország újjászületésre várt. Kormányzatnak, nemes földesúrnak, polgárnak elvileg mind érdekében állt, hogy az adottságokkal minél sokoldalúbban tisztába jöjjön. Nem meglepő tehát, hogy a földrajz-honismereti irodalom művelői közt jezsuitákat, protestáns tanárokat, sőt külföldi egyházi és világi szerzőket is találunk.³ Ennek az államismereti, honismereti érdeklődésnek leginkább – korabeli kifejezéssel – a chorográfia, illetve topográfia, vagyis országleírás és helyrajz műfaja felelt meg: az ország, vidék, helység jellemzőinek földrajzi, táji ihletésű, leíró jellegű összefoglalása. „A honismertető irodalom körébe elsősorban azok a forrásértékű munkák vehetők, melyeknek jellegét alapvetően a földrajzi, történelmi, esetleg néprajzi leírás, illetve ismertetés határozza meg, vagyis amelyek azért íródtak, hogy a tárgyat választott terület – ország, tartomány, kisebb vagy nagyobb tájegység – természeti, gazdasági, demográfiai, nemzetiségi, vallási, művelődési viszonyairól, történetéről, valamint politikai (kormányzati és közigazgatási) rendszeréről, ún. közállapotairól nyújtsanak tájékoztatást.”⁴

Az egyik legelső ilyen földrajzi–államismereti munka az osztrák jezsuita Michael Bonbardi műve is a *Topographia* címet viseli. Az országismereti irodalomban a közigazgatási határok és egyéb történetileg kialakult kategóriák érvényesülnek (országrészek, kistájak, járások, megyék, városok, bányavidékek, birtokok), s kevésbé a földrajzi értelemben vett tájegységek, így Bonbardinak a Magyarország helyrajzát tárgyaló – először 1718-ban, majd bővítve 1750-ben megjelent – műve is vármegyék szerint közli az országról tudni érdemes legfontosabb adatokat. Természetes, hogy a török háborúk és a Habsburg-hatalom háború utáni új berendezkedése szempontjából fontos helyeket és intézményeket taglalja leginkább, nemkülönben – jezsuitaként – elsősorban az egyházi intézmények miatt nevezetes helységekről emlékezik meg. Az 1718. évi első kiadásban Borsod vármegyénél a régi fényét már elveszített, romokban heverő diósgyőri várnak gyönyörű természeti környezetét dicséri: *Ez a vár egykor annak a hegynek keleti oldalán állt, melyet a legkiebbebb erdők öveznek ma is.*⁵ A diósgyőri vár természeti szépségeinek ecseteléséhez Bonbardi is Oláh Miklós szavait hívja segítségül, tovább örökítve a diósgyőri madarak zengedezésének toposzát, az egykori várbeli életnek mintegy szimbólumát. Bonbardi művének 1750-ben megjelent átdolgozott kiadásában a Borsod vármegyéről szóló fejezet II. §-át a megye négy legfontosabb helységének szenteli (*De Dios–Györino, Edelyino, Laddo ac Miskolczino*), melyek között Sajólad kolostoráról, Edelény pedig a legszebb magyarországi épületekkel vetekedő kastélyáról nevezetes. A romos királyi váráról ismert Diósgyőr leírásánál Bonbardi 1750. évi kiadása is Oláh Miklós esztergomi érseknek a diósgyőri fülemülékről szóló szavait idézi, míg a másik nevezetességgént a pálos rendnek a 18. században újjáépült itteni kolostorát említi. A jezsuita szerző topográfiájában Miskolc népes, kiváló boráról ismert mezővárosként jelenik meg, amelynek legfőbb nevezetessége a minorita atyák (egyébként az 1720-as években létesített) kolostora, illetve a tapolcai apátságához tartozó, szintén a 18. század első felében épült „gyönyörű templom” (a Mindszenti templom).⁶ Bonbardi Miskolcnál még „emlékezetre érdemesnek” tartja a 16. századi mennykövek különös históriáját

³ Kosáry D. 1983. 150.

⁴ Kávássy S. 1979. 58.

⁵ [Bonbardi, M.] 1718. 143.

⁶ *Miskolczinum demum, populo frequens ac praestantia vini notum oppidum occurrit. Praeter factum, curionem, minores Seraphici Patris filios incolas et conjunctam Tapolcensem Sancti Petri Abbatiam, aetate nostra magnifico adornatam templo, habet.* [Bonbardi, M.] 1750. 508.

elmondani, természetesen – szó szerint – idézve Istvánffy⁷. Bonbardinak a 18. században szinte orákulumnak tekintett topográfiája indítja el a halhatatlanság felé az Istvánffy Miklós által említett miskolci mennyköveket, de rövid jellemzésének többi eleme is – Miskolc népsűrűsége, nevezetes bora, jeles épületei – az országismeret közhelyévé válik.

Thuróczi László jezsuita szerző, kassai professzor, aki 1719-ben Felső-Magyarország vármegyéiről verses leírást jelentet meg,⁸ 1729-ben Nagyszombatban *Magyarország és vidékei (régioi)* címen latinul kiadott munkája – néhány kifejezést megváltoztatva ugyan – Borsod vármegye főbb nevezetességeinek felsorolásában Bonbardit követi. Miskolc, a régió–megye „feje” Thuróczinál terjedelmes, népes helység, míg Diósgyőrben már alig van nyoma a vár egykori kiemelkedő művészeti értékeinek.⁹

Országleírás – Bél Mátyás

A chorográfia magyarországi tudománytörténetében önálló és kiemelt fejezet illeti meg Bél Mátyást, az országismeret legnagyobb magyarországi tudósát, akinek „fő célja az volt, hogy egy hatalmas műben Magyarország egyetemes államismeretét foglalja össze, a múlt és jelen, a föld- és néprajz, a politika és gazdaság adatait egybegyűjtve.”¹⁰ A szintézis programját 1723-ban tárta a nagyközönség elé *Hungariae antiquae et novae prodromus* című mutatványkötetben, amelynek előszavában a vállalkozás célját abban látja, hogy választ adjon a magyarokat barbároknak tekintő bizonyos külföldieknek. Bél Mátyás *Prodromus*ában Magyarország leglátogatottabb fürdőinél felsorolja a miskolcit is,¹¹ természetesen a tapolcaira gondolva, míg a „Magyarország szőlői és bora” c. fejezetben az ország másodikként ismert (*notae secundae*) borai között a miskolcit és környékbeliakat (*Miskolcziensia cum proximis*) is megemlíti,¹² igazolva, hogy Miskolc neve alatt egy kis borvidék is megjelenik. Bél Mátyás tervezett szőlőmonográfiájában külön fejezetet szánt az általa méltán a legnevesebbek – a soproni, szentgyörgyi, budai, kőszegi, pozsonyi, tokaji – mellé sorolt miskolci bornak.¹³ A kézirat – igaz, hiányosan – fennmaradt, s benne Bél Mátyás Miskolc hírnevét a borral hozza kapcsolatba: *Bár sok viszontagságon estek keresztül a miskolci szőlők, se művelésük, s hírük sohasem szűnt meg. Mindig voltak és vannak, akik buzgó kereskedéssel a bornak is, városnak is jó nevet szereztek. Jó híre elterjedt a külföldön is... A lengyelek igen kedvelik, mint az itteniek állítják. Azután a szepesieket dicsérik, mint akik a kiváló termést elviszik. Nem kevés miskolci bor kel el a bányavárosokban, különösen a besztercebányaiak vásárolják és isszák szívesen. Sokfelé nagy a becsülete... azt véljük, a tokajival egy időben kezdett elhíresedni, amelyhez többé-kevésbé hasonlít.*¹⁴

Bél Mátyás tervezett szintézisében az országot vármegyéik szerint, egységes koncepció – természeti és történeti–közigazgatási aspektus – alapján kívánta tárgyalni, a kiegészítő helységsoros adattárban pedig minden városról és faluról külön is megemlékezett.

⁷ [Bonbardi, M.] 1750. 509.

⁸ Wellmann I. 1984. 133.

⁹ *Hodie caput regionis Miskolczinum est, longus, populique multi locus. Diós-Gyorgyinum deinde regia olim cum arce, adque omnes deliciarum leges ficta, facta: quarum modo vix tenue vestigium.* Thuróczi L. 1729. 182.

¹⁰ Kosáry D. 1983. 151.

¹¹ Bél M. 1723. 127.

¹² Uo. 154.

¹³ Bél M. [1730 k.]/c.. A kézirat magyar fordítása: H. Szabó B. é. n. [1964]. 10–25.

¹⁴ H. Szabó B. é. n. [1964]. 12.

Ez az óriási vállalkozás, amelynek csak töredéke jelent meg nyomtatásban a szerző *Notitia* című sorozatában, a magyarországi tudományos topográfia és országleírás művelőinek legfontosabb műve lett, a kéziratokról a 18–19. században igen sok másolatot készítettek, könyvtárak, parókiák, levéltárak őrizték, így nyomtatás nélkül is ismert volt a művelt közvélemény, sőt a közigazgatás, politika döntéshozói körében. A Borsod vármegyéről készült összefoglalás kéziratban – több változatban – maradt fent, s ezek alapján jól követhető a szerző szerkesztési módszere: az általános, természeti fejezetek (vizek, domborzat, ásványok) után a vidék legfontosabb történeti objektumai, a várak következnek, majd az egyes helységek leírása járasonként követi egymást.

Az 1720-as években készült kézirat Szinva-szócikke Miskolc folyójának és jelképének első tudományos igényű leírása. A másfél mérföldnyi hosszú Szinva arról híres, hogy a borsodi régióban a legtöbb benne a rák és pisztráng. Miután a Bükkben, a „Szent István erőse” nevű hegy oldalában megered, a Garadna-patakkal bővülve jelentős víz lesz belőle, s már hegyek között fűrészmalmot hajt. A bő vizű patak zúgva és kristálytiszta érkezik a diósgyőri várhoz, ahol a lakosoknak ivóvízként szolgál, a váruradalom pedig innen szerzi be a rengeteg pisztrángot. Ekkor sokat veszít tisztaságából, hiszen vize keveredik a fürdőével, s többé már sem csík, sem pisztráng nincs bőséggel benne. Diósgyőrnél is felhasználják erejét, részint gabonaörlő, részint kender- és kallómalmok hajtásához. Miskolcig dombokkal övezett síkságon folyik végig, majd nyugat felől folyik be a városba, kettészelve azt, s a város közepén szép kis tavat képez. Itt is igen sok malmom van rajta, éppen ezért a tiszta patak igen szennyessé válik, s Miskolcra már piszkosan kavargó, a korábbira alig hasonlító vízként folyik el.¹⁵ A vidék fontos természeti jelenségei a bükki barlangok is, melyek közül a Szentlélek kolostorromtól nem messze fekvő „Szeleta-lyuk” nevű száz lépés hosszú és tizenhat lépés széles barlang kiválóan alkalmas nagyobb tömeg befogadására, ha háborús időkben rejtékhelyet keresnek az emberek. Bél Mátyás úgy tudja, a Rákóczi-szabadságharc alatt Miskolcra is sokan elbújtak itt, sőt Rabutin császári generális árulás folytán rajtaütött az ide menekült embe-
reken.¹⁶

¹⁵ Szinyya fluvius priori (= Hejő) ubertate aquarum suppar, sed gelidior puriorque et trutarum, fundulorumque et cancrorum foecunditate reliquis omnibus nobilior. Scatet is e latere montis, quem S. Stephani munimentum adpellavimus. [...] Postea rursus cum alio rivulo, Garadnam vocant, iungitur, maiorque iam uberitate et vi aquarum impulsus, inter montes molam impellit asseritiam. Est autem molae structura in sinu montis declini prope vallem Diosgyőriensem; itaque idem rivulus eo delatus, latius iam exspatiatur, crebriusque capillis insussurrans nitidissimus ad arcem Diósgyőriensem usque adducitur ibidemque non potum modo oppidanis, sed et dominio trutas copiosas eximique exhibet incrementi. Sed quamprimum arculam et oppidum praterfluxit, illico undis bajalibus, quae ab arce eidem manant, intermissus, frigus natricum cum trutarum foecunditate amittit, inservit tamen ibidem molis partim frumentariis, partim tudibus cannabeis, partim vero fullonicis. Ultra duo itinera velut dispensatis aquis aperit, tenetque cursum versus orientem pulchra collibus intermissa planitie, dum Miskolczinum adtingat. Inlabitur autem Miskolczinum ab occidente, et quum medium interluisset, exit orientali eius latere. Media fere parte oppidi eleganter in piscinam colligitur, molisque servit compluribus. Sed pro his beneficiis sordes recipit, sitque ex nitido sordus. Quapropter egressus ex oppido iam turbidus, et sui prorsus dissimilis in patentes campos diffunditur, tandemque in Sajonem cadit infra vicum Felső-Zsolcza. Cursus eius complectitur milliare unum cum dimidiis. Bél M. [1730 k.]/a. 12–13.

¹⁶ In hujus montis (= Szentlélek) latere visuntur antra ex ea parte, qua in meridiem spectat. Unum subit montis verticem, orificio sat amplo, specu recta, huic diversi mode cavata. Centum plus minus passuum longitudine, latitudine circiter sedecim sese expandit, opportunoque est populis migrantibus suffugio. Bellicis maxime temporibus fugitivos saepe excepit hospitio. Sunt, qui ex ultimo bello Rakocziano illo sese Miskolczino et vicinis ex coloniis abdiderant, sed quos praefectus militiae Caesareae Rabbutinus, huc adlatus, nescio a quo proditos, exturbaverat. Bél M. [1730 k.]/a. 3.

Bél a Borsod-kézirat természeti adottságokról szóló fejezetében kimerítő leírásokat közöl a régió fürdőiről is, köztük a tapolcairol. A Tapolcán eredő Hejő két különleges forrásból vegyül össze egy patakká, a meleg forrás az itteni fürdő sziklájából fakad oly bőséggel, hogy rögtön malom hajtására is képes, a hideggel pedig a melegtől száz lépésre, a fürdő alatt egyesül, s ezért itt a termásvíz lehül.¹⁷ A tapolcai fürdőt nagy múltúnak tartja Bél Mátyás, s leírása a honismereti irodalom első megbízható tudósítása Magyarországon egyik nemzetközi hírű írója is kiemelt fürdőjéről: *A miskolci hegy mögött másfél mérföldnyire nyugatra egy kicsiny puszta (praediolo), amelyet a forrásról Tapolcának neveznek, van Borsod megye egyik ivásra és fürdésre alkalmas forrása. Semmi kétség, hogy ezen a helyen már régen is épülettel felszerelt fürdő lehetett, de ez idővel elenyészett, és sokáig csak egy kis tavacskában folyt a fürdés, amely egyszersmind mosásra is szolgált a helyi lakosoknak. E helyt már 1217-ben működött a Szent Benedek rend apátsága, templomának romjai még ma is [= 1730 körül] fennállnak. Amikor az apátság élén Althan gróf váci püspök állt – felismervén a fürdő hasznosságát – 1723-ban elrendelte, hogy a forrás helyén emeljenek megfelelő fürdőépületeket. Azelőtt egyetlen tó volt ott, amelybe a szemben lévő sziklából folyt a meleg víz. A püspök parancsára a vizet három tavacskába vezették, és ugyanannyi kamrácskát építettek hozzájuk, hogy ki-kinek státuszához és rangjához méltóan egyedül, vagy az övével külön medencében folytathassa és élvezhesse a fürdözést. Később egy hatszobás fogadót is építetett, a szobák elé oszloposort vagy tornácot is emeltetett a vendégek kényelmére. Az oszlopokkal teljesen körbevett építmény magasan kiemelkedik környezetéből, és minden oldala felől már messziről mutatja oldalait a vendégeknek, alul pedig kivezeti a vizet a fürdőből a közeli patakba. A fürdő vize sziklavájtából tör elő és egy széles patakot hoz létre, amely a medencékben inkább lanyhul, mint melegedne, mivel itt a közelben felbuzgó igen hideg forrás hűvös vízaramaival keveredik. A víz színe áttetsző, nitrátos szagú, ereje a bőrt összehúzza és a lázat lehúzza, az étvágyat meghozza. A közelben van egy forrás, amely segít a szembajon. A fürdő kies környezetének egyetlen hátrányos jellemzője van, hogy igen sok a kígyó, s Bél Mátyás úgy hallotta, Tapolca (török kori) pusztasodása éppen az itteni kígyók nagy száma és veszélyessége miatt következett be.¹⁸ A fürdők annyira érdekelték Bél Mátyást, hogy egy másik – az előbb idézett munkától eltérő – ortográfus kéziratban a lapszélre a tapolcai fürdő vázlatos alaprajzát is feljegyezte, rajta a sziklából előtörő víz, a három tónak nevezett négyszögletes medence, valamint a Hejő partján a fürdővendégek kényelmére szolgáló hathelyiséges épület, a patak másik oldalán pedig egy kocsmá.¹⁹*

Miskolc környékének másik neves fürdője a diósgyőri, a várkastély alatti „Királyné fürdője”, amely Bél Mátyás szerint méltóságban, előkelőségben messze megelőzi a tapolcaikat, mivel királyi költségen az itt időző királynéknak gyönyörűségére építették. Bél Mátyás korában azonban a fürdőnek már csak nyomai vannak meg: egy faragott kövekből álló nagy kőrákás, amely egykor a medence alapját képezte. A kicsiny négyszögletes medencét valamikor ahhoz a sziklához építették, amelyből – mint egy csatornából – a fürdő vize ma is előtör. A szikla alsó részének vájata ugyanis sejteti, hogy belül egy

¹⁷ *Hejő non torrentis, sed fluvii utilis nomen meruit. Egreditur is a Baiis Tapolcensibus, fonte gemino, quorum unus est calidus, frigidus alter. Calidus e Baiis emanat, sive ex petra Baiarum, tam copiose effluit, ut molae possit sufficere, alter nempe frigidus, se iungitur passibus plus minus centum a calido corrivatusque sub ipsis baiis post passus fere XII. Inde fit, ut thermae subinde refrigerantur, atue huic incipit Hejő nominari. Bél M. [1730 k.]/a. 11.*

¹⁸ *Bél M. [1730 k.]/a. 15.*

¹⁹ *Bél M. [1730 k.]/b. 239 (22).*

üregnek kell lennie, amelyből nagy erővel szinte kifakad a víz.²⁰ Vize átlátszó, nitrát-szagú, langyos, a gyengébb testalkatúak csak felmelegítve fürödhetnek benne. A fürdőtől 60 lépésnyire található, s évente csak egyszer, tavasszal felbuzgó Szent György forrás különös természeti tüneményét Bél Mátyás a tudóssal levelező miskolci nemes, Aszalay Ferenc rajza és leírása alapján vette fel kéziratába.²¹

Ugyancsak Aszalay Ferenc 1719-ben Bél Mátyásnak elküldött levele szolgáltatta részben az alapját a Borsod-leírás diósgyőri várról szóló fejezetéhez.²² Miskolc és a Bükk vidékének honismereti irodalmában Bél Mátyás munkássága előtt a legismertebb nevezetesség a diósgyőri vár volt – mint királyi kastély és végvár, s a várról készült történeti–topográfiai leírás a Bél-kéziratban is kitüntetett helyet foglal el. Az a közhely, hogy az egykor fényes és elegáns vár már az enyészete, itt sem hiányzik, de a leírás visszaidézi a vár valamikori építészeti bravúrait: a vár belső része egykor kétemeletes volt, és körben a szárnyakra és a tornyokra is fatornácot vagy pergolát építettek, így az egész vár felülről körbejárható volt, csodálatos kilátással mindenfelé. A nyugati oldalon volt a királynéi lakosztály, délen pedig a kétszintes várkápolna, amelynek felső padozata megtört, hogy a misézést alul is hallhassák. Bél korában a kápolna egyik oldala még állt, mellette hat szobával, de a vár többi része már akkor is romokban hevert.²³ A vár leírásába Bél Mátyás is átveszi Oláh Miklós szavait a kies környezetről, a fülemülék csatogásáról. A romos vár alatt Diósgyőr mezővárosban már csak alacsony házak húzódtak Bél Mátyás korában, lakosai szabad költözésű jobbágyok, valamint libertinusok és nemesek, református vallású magyarok. Egykor királyi város (*civitatem*) volt, fallal körülvéve, melynek nyomai még Bél idejében is megvoltak, a vár alatt csodás kertrendszer és halastó létesült, melyet a fürdőtől idefolyt víz táplált. A városka középkori temploma ekkorra már pusztán állt, s az egész város (a török kort követő) pusztaság képét mutatta, de a Szinva-part felső részét éppen Bél korában telepítették be szász, frankföldi és würzburgi németekkel, akik új lakóhelyüket szép gyümölcsösökkel, főleg szilvával ültették tele. A diósgyőri hegy túlsó, nyugati oldalán a völgyben üveghuta állt, szlovák és német munkásai igen nehéz életkörülmények között éltek kunyhóikban.²⁴

A Hejő-parti Szirma falu a Szirma család hona, de mocsaras határában alig terem más, mint nád, írja Bél Mátyás a Borsod-kéziratban. Lehet, hogy valamikor jelentősebb hely volt, de Bél Mátyás korában alig tíz kunyhó van benne. A Miskolc mögötti Görömböly szőlős és erdős dombok között, szép vidéken fekszik, szőlészetéről híres, lakói szlovákok és ruszinok. Csaba az országút menti kis falu a Hejő partján, a víz itt megfeneklik és mocsarat képez, ezért a helység sáros, kátyúval teli. A leírás idején népesül be éppen újra, magyar, szlovák és német lakosokkal.²⁵

²⁰ Bél M. [1730 k.]/a. 16.

²¹ Gyulai É. 1991. passim

²² Uo. passim

²³ *In medio ei erat praetorium formae quadratae quatuor turribus in totidem angulis eminentibus, contignationum duarum. Quae ubi finiebantur, in summitate circumdatae erant porticibus seu pergolis, non modo circa praetorii summa cacumina, sed etiam superius circa turres singulas. Itaque non tantum domicilium, sed etiam turriculae, quae eminabant, circumambulari potuerint laeto prospectu. In latere occidentali reginae erant cubicula, in meridionali sacellum infra et supra duplicatum pro utraque contignatione, pavimento uno perrupto, ideo, ut superne sacrificantis vox et sonus et inferne quoque exaudiri potuerit. Id unicum latius nunc restat, cum sacello eodem et sex cubiculis, reliqua arcis latera diruta iam sunt.*

Bél M. [1730 k.]/a. 28.

²⁴ Bél M. [1730 k.]/a. 37.

²⁵ Uo. 40.

A Miskolc környéki helységek szinte mindegyike a 17. századi pusztulás utáni képet, vagy az ebből való újjáéledés első jeleit mutatja a 18. század első harmadában. Annál nagyobb a kontraszt a környékbeli települések és Miskolc között, amelynek leírása az ország egyik legdinamikusabban fejlődő, jelentős, vitális mezővárosát mutatja. A kora újkorban külön községgé vált Mindszentet Bél Mátyás önálló helyiségként tárgyalja: *a tapolcai apátság faluja, Miskolctól kelet felé csak egy árok választja el, nem is tudják, csak az idevalósiak, hogy külön település, mivel Miskolccal egynek látszik. Papja katolikus, s nemrégén emelték templomát.*²⁶ Miskolc természeti környezetére jellemző, hogy szőlőhegyek közötti völgyben fekszik, s a hegyek pajzsként védelmezik a várost délről és északról, míg nyugati irányban egy másik völgyre, keleten pedig síkságra tárul ki a völgy. A völgyeken csörgedez végig a Szinva. A város épített környezetét így jellemzi Bél Mátyás: *Miskolcnak nagy a kiterjedése és több városrészre, utcára oszlik. A közepén van a piactér, a város legszélesebb utcája, amely a patak folyását követi. Ezt az utcát nagyobb házak is ékesítik, amelyek egyfajta jellegzetességet kölcsönöznek – az épületek többsége azonban igénytelen építésű, szalmával fedett, bár ezek között is találni szebbeket. Igen sok szabad és nemes embernek van itt ugyanis kúriája és háza, amelyek a többi épülettől nemesebb formájukkal is elütnek. Istennek szentelt temploma a helvét hitvallást szolgálja, és mivel magas helyen épült, messzire látszik, s fehéren ragyogó színével a város egész látképét uralja és ékesíti.*²⁷ A város nevezetessége még az említett Mindszenti templom és az 1720-as évek végén elkezdett minorita rendház, de Bél kéziratában leírja az 1730-ban még épülő egyemeletes vármegyeházát, sőt azokat a latin nyelvű chronosztichonokat – az építés dátumát rejtő feliratokat – is, amelyekkel a megyeháza bejáratait díszítették.²⁸ Bél Mátyás a városképi nevezetességek mellett nagy teret szentel a város gazdasági, társadalmi, sőt mentalitásbeli arculatának is, leírásában nemcsak az elegáns kúriák járulnak hozzá Miskolc hírnevéhez, hanem a benne lakó neves – Borsy, Döry, Szepessy, Mocsáry, Bük és Aszalay – családok is. *A város lakosainak többsége a szőlő- és földművelésből, továbbá a táplálkozásra és öltözködésre megkívántató dolgokkal való kereskedésből él. Elég sokan űzik ugyan az ipart is, de ezeknek nincs elegendő munkájuk, s csak az segíthet rajtuk, ha a környező városokban tartani szokott vásárokat látogatják. Ilyenek elsősorban a szűrt és más parasztruhát készítő szabók – a szűrszabók –, akik otthon csinálják meg a ruhákat, aztán a vásárok idején elviszik a mezővárosokba és a szabad királyi városokba [...] Ezt teszik a vargák, csizmadiák és mások is. Vannak olyanok is, akik az állatokkal, ruhafélékkel... sóval, mézzel, hájjal, szalonnával, gyümölccsel, kenyérrel, fűszerszámokkal és más efféle dolgokkal való kereskedésből élnek.* Bél Mátyás elsőként említi a híres miskolci kenyeret is: *a kenyér, amit itt sűtnek, messze földön híres, mert illatára és küllemére nézve valóban kiváló. Szépen megkel ugyanis a kovásztól, amivel dagasztják, belseje fozslós és hófehér.* De híresek a szerdai és szombati piacok valamint az országos vásárok (melyek közül a leírás csak hármat említ, a híres áldozónapit kifejezti). A miskolciak életmódjában azonban a szőlő viszi a legnagyobb szerepet, nincs olyan, aki ne foglalkozna itt a szőlővel. *Jófajta és nemes az itteni bor, zamatára nézve a tokajihoz hasonlít. S bár korán megsavasodik, mégsem utolsó dolog a vele való kereskedés. Amit eladni nem tudnak, kénytelenek maguk meginni, innen van a mondás: Miskolci törvény, aki megtöltett[e], igya meg!*²⁹ Bél Mátyás említett, a miskolci

²⁶ Uo.

²⁷ Bél M. 1984. 66.

²⁸ Bél M. [1730 k.]/b. 45.

²⁹ Bél M. 1984. 67.

borról szóló munkájában egy másik – szintén gúnyos – közmondást is idéz a miskolci borról, hiszen rossz termésű években a miskolci hitvány bort igen alacsony áron próbálják eladni, alig 8 forintért mérve hordóját: *Vinum de Miskolc, kinek ára forint nyolc.*³⁰ A Borsod-leírásban Miskolcnál Bél Mátyás sem hagyhatja Istvánffy Miskolc-történetét említetlenül. Nála azonban szervesen illeszkedik a gondolatmenetbe a mennykövekről szóló történet, hiszen a szőlőművelés időjárás okozta bizonytalan kimeneteléről értekezik, amikor idézi az 1560. évi hirtelen támadt vihar során a városra hullott kénsszagú köveket.³¹

A város mentalitásáról szólva a miskolciak toleráns attitűdjét is a gazdasági szükségességgel magyarázza: *Mivel a mi miskolciaink ilyen nagyban űzik a kereskedést a környékbeliekkel, s mert az idegenek is emberségesen fogadják őket: csakis ebből következhet, hogy ők is megszokták a nyájasságot, s nagyban törekednek arra, hogy vendégszeretőknek tartsák őket. Bármelyik készséges lélekkel befogadnak, s nem csak mímelik a vendégszeretetet, hanem valóban segítenek is mindenben mindenkinek, semmit sem tartva szentebb dolognak annál, hogy mindazt ellenszolgáltatás nélkül tegyék. Inkább akarják ugyanis a megbecsülést, mint a pénzt, s mindenüket megosztják a vendégekkel, amijük csak van.* Bél Mátyásnak a város szokásairól, erkölcséről, viseletéről szóló fejtegetései is Miskolc alapos, sokirányú ismeretéről tanúskodnak: *Táplálkozásuk egyébként sem nem szegényes, sem nem mértéktelen, egyfajta mértéktartó szükséglet határozza meg azt. Mindannyian magyaros ruhát hordanak, általában sötét színűt, az ilyet kedvelik a nők is, akik szép alakúak, nagyon bájosak és különös törekvés él bennük az erkölcsösségre – ami a szigorú és fegyelmezett életszemlélet következménye. A leányok sietnek törvényes házasságot kötni, ahogy az szokása is a magyaroknak, de a fiatalságot nem akadályozzák a hasznos tudományok elsajátításában. Az egész várost valami megkapó és nemes dísszel ékesíti az, ami nagyon jellemző rá: a közösségi gondolkodás. A város nagy része ekkor még református vallású, s az evangélikus Bél Mátyás elismerően szól azokról a miskolciakról, akik a 18. század elején inkább vállalták, hogy nem kerülnek magassabb hivatalba, mint hogy elhagyják vallásukat: Sokan laknak itt ugyanis olyanok, akik származásukra és erkölcsükre nézve egyaránt nemesek, s annak, hogy még jelesebb kiváltságokra és nagyobb elismerésre tegyenek szert, csak egy akadálya van: a vallásuk. Ezzel kapcsolatban azonban – amint azt ők maguk is mondják – azt tartják, hogy inkább veszítsék el sorsuk jobbra fordulásának lehetőségét, mintsem a vallásukat.*³²

Bél Mátyás műve mind terjedelmét, mind szellemiségét tekintve a chorográfiai irodalom legelső s legigényesebb Miskolc-leírása. A munka külön érdeme, hogy a várost és környékét nemcsak a szűkebb és tágabb régió helységei között és tájképén helyezi el, hanem az ország térképén is. Miskolc arculatára vonatkozó megállapításai – kedvező természeti adottságai, nevezetességei, lakóinak egyszerűsége, nyitottsága, vallási intranzigenciája, vendégszeretete, ugyanakkor a külváros elhanyagoltsága, a vizeket és környezetet szennyező malmok – kitörölhetetlenül beleivódtak a későbbi honismereti irodalom, sőt a statisztika, földrajz munkáiba, nem egyszer úgy, hogy az ősforrás már feledésbe ment, de a Bél-leírás elemei megingathatatlan toposzokká váltak.

A Bél Mátyás műve alapján készült *Compendium*, amely földrajz tankönyvként is szolgált első, 1753. évi megjelenésétől fogva, a megyék ismertetésénél a Borsod vármegei Miskolc mezővárosról rövid, de igen jellemző, a városról közkézen forgó jellemzőket

³⁰ H. Szabó B. é. n. [1964]. 25.

³¹ Bél M. 1984. 67.

³² Uo. 68.

tartalmazó összefoglalást ad. A nagy kiterjedésű és népes város nagy része sík területen fekszik, de szőlőhegyek tövében, közepén a kies folyású Szinva szeli ketté. Lakói kereskednek, különösen a borral. Nevezetessége és díszüel szolgál a szép vármegyeház az ítéltáblával, valamint a minorita rendház és a református templom az iskolával.³³

Orvosi topográfiai: Domby Sámuel és Benkő Sámuel

A 18. századi magyar topográfia-irodalom művelői a klasszikus országleírások mellett sokszor csak egy-egy helyszínt, régiót, helységet választottak ki tudományos vizsgálatukhoz, sőt a domborzat, természeti kincsek egyes elemeit is, így írtott monográfiát a Sajóról Bartholomaeides László evangélikus lelkész, kora tudományos életének egyik ismert alakja. Miskolc ősi határfolyójának monográfiája, amint címe is elárulja – *A Sajó, mint természettől hajózható, a haza javára őseink hajózta és újra hajózhatóvá tehető folyó* – a Sajó gazdasági hasznát kívánta feléleszteni. A Gömörben eredő Sajó Miskolc mellett fogadja magába a Bódvát és több, a Mátra felől érkező vízfolyást. A folyó gazdasági hasznát fokozhatná, ha a Borsod megyei kincstári javak, mint a diósgyőri és Dédes melletti vashámorok termékeit Gömörbe szállíthatná, de a borsodi erdők fájára is nagy szükség lenne a gömöri vasolvasztó officinákban, nemkülönben a Bükkben égetett faszénre is. Így a Sajón való szállítás előmozdíthatná a magyarországi vasművelést.³⁴ Timon Sámuel jezsuita tudós a kanyargós Tiszáról 1735-ben írt vízrajzi monográfiát. Ennek XIV. fejezetében Borsod vármegye vizeiről értekezve a Szinvát is említi, amely kelet felől folyik a várkastélyáról nevezetes Diósgyőrön át Miskolcra. Timon Sámuel a Tapolcán eredő Hejő patakot forrásának helyéről Tapolcának nevezi, nagyobb tévedése azonban, hogy nála a Hejő a Miskolccal egybeépült Mindszent községen át folyik, és Miskolcon egyesül a Szinvával. Miskolcot fekvéséről híres kisvárosnak írja le, ahol a Borsod vármegyei közgyűléseket tartják. A városban van a ferences rend konventuális ágának kolostora. Timon Sámuel megemlíti ugyan a tapolcai meleg vizes fürdőt, de a 18. század elején még kevéssé látogatják.³⁵

Hasonló speciális leíró munka az az 1766. évi latin nyelvű jelentés, amelyet a miskolci orvos-polihisztor Domby Sámuel, Borsod vármegye főorvosa készített Borsod vármegye ásványvizeiről, melyek orvosi szempontból is jelentős fürdőket táplálnak.³⁶ Ezt a munkát nemcsak az uralkodónak nyújtotta be szerzője, hanem Bécsben nyomtatásban is megjelentette. Domby szerint Borsod megye sok más vármegyét mul fölül meleg vizeivel és azok népszerűségével, de ezek között is első helyre a kincstári tulajdonban

³³ *Miskoltzinum Hungaris Miskoltz, vastum copiosumque oppidum in processu cognomine, colli vinifero subiacet, in orientem ita tamen, ut maxima sui parte in planum exeat. Medium oppidum Szynva amnis amoeno aquarum lapsu, interfluit. Excellit praeterea curia prouinciali, aedificio solido instructa in qua simul tabularium est prouinciae. Accolae mercatibus viuunt, vini potissimum quaestu, quod nobile, collibus circumpositis, gignitur. Nobiles quorum multi hic sedem elegere, locum eo reddunt nobiliorem; quo magis hodierno splendori, sua confirmant aedificia. Habet oppidum hoc, suo in gremio, minores Seraphici patris filios. Helueticae confessioni addicti hic scholam et oratorium gaudent. Ad oppidum hoc quaeres S. Petri abbatiam. Compendium 1777. 234.*

³⁴ *Neque hic anne Boldva apud Tornenses orto, aquis iten ex monte Matra versus Miskolczinum prorumpentibus, submissis. Bartholomaeides, L. é. n. [1808]. 7.*

³⁵ *Sinva (Szinva) rivulus oriens in territorio Dioschgeoriensi (Diósgyőr), aut Silvaschiensi (Szilvás), aut in utroque, perfundit, primum majores Diosgeorienses, castello notos, deinde Mischcolcienses (Miskoltz) receptoque minore rivulo OO. Sanctorum (Mind Szent) Mischcolcio adjunctum fluente, insert se in Schajonem. Provinciales Borschodienses quondam concilia habebant Borschodi, hodie Mischcolcii. Oppidulum hoc situ nobile colunt Conventuales Franciscani. Tapolciae thermae parum celebratae. Timon S. 1735. 111–112.*

³⁶ Domby S. 1766.

lévő Miskolc városához közeli tapolcai fürdőt teszi. Domby így írja le a fürdő és a Hejő folyó keletkezését: *A langyos, néhány helyen melegebb víz egy sziklás, üreges hegy keletre eső tövéből több nyíláson át buzog fel, s egyre szélesebben ömlik ki egy gerendából ácsolt, két részből álló épület mellett, amely a fürdővendégek fogadója. A víz az épület alatt már pataként folyik el, majd elhagyva, összefolyik a közelben eredő hideg vízzel, s ezzel együtt már a Hejő folyónevet veszi fel.*³⁷ A fogadó mellé köből emeltek egy háromrészes fürdőházat, két fürdőbe felülről ömlik be a víz, ezt használják fürdésre, a harmadik részbe fából készült csatorna vezeti be a vizet, ez mosásra való.³⁸ A tapolcai fürdő természeti környezete igen szép, észak és nyugat felé a bükkfáiról elnevezett hegység húzódik, ennek egyik hegyéből tör elő a víz, míg kelet és dél felé szőlőhegyekkel övezett, több helységgel – Diósgyőr, Miskolc, Csaba, Görömböly – ékes völgy vezet. Domby Sámuel a fürdő vizét kiválónak találja, de környezetét már kevésbé. A tapolcai fürdőt sok beteg keresi fel, írja, de nemcsak azok, többen lelki felüdülést keresnek itt. Különösen májusban és szeptemberben kellemes a fürdőzés, amikor a levegő mérsékelt hőmérsékletű, de több örömet lelnének benn a vendégek, ha a fürdőre nagyobb gondot viselnének.³⁹

A megye másik neves fürdője, a diósgyőri langyos vizű fürdő Domby leírásában hasonlóan fakad, mint a tapolcai. *A bükkfáról elnevezett hegység északi oldalából Diósgyőr mezővárosán kívül lép ki a hideggel kevert langyos víz, részint egy természet vájta sziklák közötti medren át ereszkedik alá kellemes csobogással, részint az oldalsó nyílásokon lövell ki, illetve felülről nyomul ki, s mindez kis tavacsát képez, ahol még a mai napig látni lehet a régi királyi fürdő maradványait.*⁴⁰ A fürdőt Domby bár elhagyatva, de még mindig kiesnek találja, s megemlékezik arról is, hogy alatta feküdt a híres királyi kert, s a város s az igen ősi várkastély lakója volt Magyarország első királynője, Mária. A tudós orvos sem hagyja említetlenül gyógyvizekről szóló értékezésében a diósgyőri táj szépségeit sem. Dicséri az igen magas hegyek, szőlődombok kísérete csodálatos völgy tájképét. A Szinvát igen hasznos folyónak nevezi, völgyének felső részén Diósgyőr fekszik, míg alsó részén Miskolc, ahonnan szabadon ellátni egészen a híres tokaji hegyig.⁴¹ Domby Sámuel említi Diósgyőr közepén, a Szinva mellett két másik meleg vizű forrást is. Itt a leghidegebb téiben is fázás nélkül moshatnak a helybéli asszonyok, másra azonban nem használják.

Domby Sámuel, bár Miskolc gyógyvizéről nem írhat, a város centrális helyét mégis hangsúlyozza művében, hiszen nemcsak a tapolcai és a diósgyőri fürdő fekszik a város közelében, hanem a többi Borsod megyei gyógyvizes helyet is a Miskolctól mért távolsággal jellemzi. A kácsi langyos fürdő két mérföldre délre fekszik Miskolctól, a szendrői majdnem három mérföldnyire északra, a cserneli savanyúvizes forrás szintén három mérföld távolságra északnyugat irányában, míg a (dédes)tapolcsányi vasas víz Miskolctól két mérföldre található.

³⁷ Uo. 4–5.

³⁸ *In vicina aedificii illius est erectum balneum, in tres partes divisum, e lapidibus exstructum: in haec partim sursum prosilit aqua, partim per ligneum ducitur canalem, duo superiora hominum corporibus, tertium nonnisi vestibus adcomodantur, lavandis.*

³⁹ *Mensibus imprimis Maio et Septembri, dum externus in teperiem se dirigit aer, corpus hic lauare, est nescio qua voluptas maior eseet, si thermarum cura haberetur maior.* Domby S. 1766. 8–9.

⁴⁰ Uo. 9.

⁴¹ *Hinc altissimi montes, qui a fago nomen gerunt, illinc declivior collium vitiferorum tractus longissimam amoenissimamque vallem utilissimo fluvio Szinyva divisam aperiant, in cujus suprema parte, prope balneum oppidum Dios-Győr in infima oppidum Miskolcz cum libero ad celeberrimum montem Tokaiensem usque prospectu visum, non mediocriter delectantur.* Domby S. 1766. 9.

A 18. századi speciális tudományos leírások egyik kiemelkedő műve Borsod vármegye híres orvosának, Benkő Sámuelnek – először 1782-ben Kassán, majd 1818-ban Miskolcon is megjelent (majd 1976-ban magyarul is napvilágot látott) – Miskolcra szóló történeti–orvosi topográfiája. A könyv egyben Miskolc első monográfiája is, amely az általános helyrajzon kívül történeti fejezeteket, meteorológiai feljegyzéseket és Miskolc orvostörténetére vonatkozó adatokat tartalmaz. Benkő könyve 1818. évi második, átdolgozott kiadásakor a Tudományos Gyűjteményben terjedelmes könyvkritika látott napvilágot, amelyben az 1782. évi kiadásról azt állítja a kritikus, hogy a miskolci topográfia harminc évvel előzte meg a közvélemény által elsőnek tartott bécsi orvosmeteorológiai művet, vagyis Miskolcnak jóval előbb volt orvosi topográfiája, mint a birodalom fővárosának.⁴²

Benkő Sámuel művének első fejezete a klasszikus államismereti munkákat követve a város fekvését írja le, hangsúlyozva a legfontosabb jellemzőt, a hegyvidék és síkság találkozását. Az a sajátosság, hogy két hegy pajzsként védi a várost a káros szelektől, szóról szóra került át ide Bél Mátyás munkájából, de a Lakosok c. fejezetben (1780-ban 13 ezer fő) felsorolt családok is szerepeltek már Bél-kéziratban, igaz, Benkő Sámuel a híres nemesi családok történetéről is szól. A 12. fejezetben a Szinva leírását olvassuk, amely szinte szó szerint követi Bél Mátyás igényes Szinva-szócikkét. A vizek leírását azonban Benkő a Pecével, Miskolc különös kis vizével egészíti ki, amely hegyi patak-ként két ágra oszlik, nyáron kiszárad, de esős, olvadásos időben nagyon megduzzad. A város területén kanyarog, amíg a Szinvába nem ömlik. Természetes, hogy a tudós orvos használta előde közkézen forgó híres kéziratát, hiszen így tett a korban minden tudós. Szó szerint átveszi Bél Mátyásnak a híres miskolci kenyérről szóló passzusát is, igaz, Benkő Sámuel a női foglalkozásoknál sorolja fel a kenyérsütést.⁴³ Az általános fejezetek között kiemelkednek a város gazdasági életéről szólók. A jól ismert miskolci foglalkozások – földművelés, szőlészet, kereskedelem – mellett Benkő Sámuel megemlíti az itteni híres és nagyszámú ügyvédi társadalmat is. A piacról és vásárokról szólva kiemeli a főzelékfélék, gyümölcsök, élő halak, hüvelyesek és gabonanemük, valamint a dinnye és méz bőségét, és a főutcai boltok eleganciáját. Benkő Sámuel a miskolci mezőgazdaságban említi a gabonatermesztést, de a város egyik fogyatkozását is, jelesen, hogy a határ szűkössége miatt gabona illetve legelő nincs elegendő. *A síkságon gabona terem, és Pán legelteti nyáját, azonban Ceres istennő sosem olyan bőkezű, hogy a termés elég legyen a város minden lakosának, Pán sem tud gereblyéjével annyi szénát összehordani, hogy az istállókat télen megtöltse.*⁴⁴

Akárcsak Bél Mátyásnál, Benkőnél is fontos a miskolciak habitusára, erkölcsére vonatkozó leírás – a miskolciak istenfélő emberek –, sőt a miskolci orvos jobban ismeri polgártársait: Miskolcon az idegenek könnyen levetkőzik elűtő tulajdonságaikat, és azzal, hogy a városba kerülnek, átveszik az itteni lakosok szokásait is... itt még megvan a szegénység és takarékoság tisztelete, és nem költözött be a kapzsiság, sem a fényűzés. Né-

⁴² ...a szerző harminc esztendővel előbb ajándékozta meg azzal lakhelyét, mint Bécsben dr. Wertheim, ki-
éről azonban a bécsi Annalen der Litt. und Kunst des In- und Auslandes 1811-dik esztendőnek novemberi
darabja azt mondja, hogy az a legelső orvosi topographiája azon fővárosnak. Tudományos Gyűjtemény 1819.
I. köt. 66–67.

⁴³ Benkő Sámuel művének 1818. évi miskolci kiadásában a szerkesztő külön fejezetet szentel a miskolci
fehér kenyérnek: A miskolci piacnak különleges díszül szolgálnak az itteni kenyerek, nem csak finom illa-
tuk, hanem fehérségük és szép formájuk miatt is a Magyarországon süített és árult kenyerek között a
legkelendőbbek. Benkő S. 1818. 62.

⁴⁴ Benkő S. 1976. 27.

*hányszor megpróbálkoztak ugyan azzal, hogy öltözködésükben, táplálkozásukban, szórakozásukban, külföldi ékszerekkel hozzák a fényűzést, az élvezethajhászást, a kicsapongást, de kinevették és nem utánozták őket. Bárkit szívesen fogadnak be. Ha valaki a másikat lekötelezni igyekszik magának, gyakran rendez neki lakomát és felvidítja őt. Kevesebben élnek vissza az étellel, mint az itallal, a bor olcsósága ugyanis néha tönkreteszi őket.*⁴⁵ A mértéktelen borfogyasztást említve Benkő is leírja a Bél Mátyás által már említett miskolci mondást.

A város egészségi állapotáról szóló általános fejtegetéseket viszont már Benkő Sámuel orvosi gyakorlata indukálta. Nem említ különös tájbetegséget, de elítélően jegyzi meg: a miskolciak általában borral vagy tudatlan borbéllyal és javasasszonnyal gyógyítatják magukat, pedig a városban három orvos működik és két megyei sebész is van. A város nevezetes épületeiről szólva sokkal inkább azok történetét, semmint városképi jellemzőiket tárgyalja, de pontos számmal szolgál az ingatlanokat illetően: 2400 ház és 1414 pince. Most sem maradhat el a vármegyeház feliratainak közlése, s a nemesi kúriák mellett említi a kamara miskolci építkezéseit is.

Benkő Sámuel topográfiájában önálló fejezetek tárgyalják a miskolci szőlőt és bort, sőt a borkészítés technikáját, a korabeli természettudományok magas szintjét képviselve. Miskolcon 90-nél is több fehér szőlőfajtát ismernek, a város körül sok jeles szőlőhegy van, melyeken egykor bujtásos szaporítással telepítették be a növényt, amely a negyedik évben fordult termőre. Benkő ismerteti a többi szőlőmunkát, valamint a borkészítés folyamatát is. Miskolcon is ismerik az aszúbort, sőt a másást is, de sok különbség van a hegyaljai és a miskolci bor között. A miskolci borok vizelethajtók, eredményesek székrekedés és epebaj esetén, savas ízükkal, üde színükkel az osztrák borokhoz állnak közel. Miskolc levegőjét egészségesnek mondja a természettudós, a Szinva közelében azonban egészségtelen a mocsaras kigőzölgés miatt, míg a magasabb részekben a szél is tisztítja a levegőt. Miskolcon általában is jó a széljárás, ez nyáron frissíti a levegőt, a többi évszakban pedig mozgásba hozza a lassú levegőt.

Benkő Sámuel helyrajza a szerző rapszodikus, a városról szerzett összes információt egyszerre közölni akaró szerkesztési módja miatt furcsa, de a korban egyáltalán nem szokatlan keveréke a különböző műfajoknak. Egyrészt általános topográfiai leírás a város természeti és gazdasági, társadalmi viszonyairól, másrészt meteorológiai, orvos-meteorológiai, orvostörténeti adatok krónikaszerű felsorolása, s hasonló módszerrel közli a szerző a város történetére vonatkozó források gyűjteményét is. Benkő, aki elismert tudós a korban, sokszor kritikátlanul átveszi a Bél-kézirat bekezdéseit, ugyanakkor szinte érzéketlen marad nagy elődje példás szerkesztési módszere, áttekintő értékelése tekintében. Munkájuk közös érdeme, hogy a természeti, gazdasági jellemzők mellett a miskolciak pozitív mentalitását is felveszik az államismereti toposzok közé, nemcsak a hegyek, vizek, klíma, szántók adományait, hanem a lakosok toleranciáját, befogadó attitűdjét is a város vonzerői közé sorolják.

Országleírás és monográfiák

A 19. század elejének honismertető irodalmában több átfogó munka jelent meg, ezek között Dóczy József cisztercita szerzetes *Magyarország tekintete* vagyis az ország áttekintése, leírása című munkája magyar nyelven, Bécsben jelent meg 1830-ban. A munka természeti, „műveleti” (= termelési) és „kormányi” (= államigazgatási) szem-

⁴⁵ Benkő S. 1976. 15–16.

pontból vizsgálja a Dunántúl és Tiszántúl megyéit. Az általános áttekintés Borsod megye híres borait említi, kivált a miskolcit, szentpéterit, kazait és harsányit. Ásványkincsek közül Miskolc körül karneol, Diósgyőrnél tengeri csiga található. A Miskolcra készült leírás mindannak összefoglalása, amit a reformkor átlagosan művelt polgárának tudni illett a mezővárosról: *Miskolc nagy, szép, eleven és víg város a diósgyőri kies völgy szélén, 22 310 lakossal. Több szép épületekkel jeleskedik, olyanok a katholika szentegyházak: a két plébániatemplom, a minoriták temploma és klastroma a gimnáziummal, melyet ezek tanítanak; a többi négy vallású templomok, a protestánsok gimnáziuma, a szép vármegyeháza. A Sajóhoz közel fekszik, lakosi magyarok, németek és tótok. Sok szőlőhegyein jó asztali borok teremnek (ezer pincénél többet találni), melyekkel jó kereskedés esik, vásárjai híresek. Búzája a legjobbak közé tartozik, melyből igen derék kenyér sül. Dinnyéje és méze számos és kedves.*⁴⁶ Diósgyőr nevezetessége a völgy végén keletkezett 3–4 öl mélységű tó, valamint gyümölcse, szőleje, pisztrángja. A völgyben vashámorok, papírmalom, üvegghuta működik, barlangja is híres.⁴⁷

A chorográfia és topográfia jellegzetesen felvilágosodás kori jelenség, a 18. század végétől és a reformkorban egyéb tudományos és népszerűsítő műfajok kerülnek előtérbe a honismeretben. Bár címében országleírást ígér Vahot Imre és Kubinyi Ferenc vállalkozása, az 1853–54-ben négy kötetet megélt *Magyar- és Erdélyország képekben* című sorozat, szerkesztését és cikkeit tekintve inkább a reformkori divatlapok folytatásaként értékelhetjük, az egyes fejezetekben ugyanis a divatlapok, folyóiratok modorában mutatják be az ország különböző tájegységeit az odautazó szerzők. A *Miskolc és Diósgyőr* cím alatt megjelenő cikk megírásában a helyszíni tudósítást készített Vahot Imrének Dálnoki Barna és Kis Gábor helyi levéltárosok segítettek. Ez utóbbiak munkája leginkább a két-részes tanulmány – „I. Jelen állapotuk” és „II. Miskolc és Diósgyőr történelmi múltja” – utóbbi fejezetében érhető tetten, míg a város leírásában Vahot Imrét helyszíni benyomásai vezérelték. A város fekvését ebben a leírásban is a rónaság és a hegyvidék utolérhetetlen találkozására jellemzi: *A város éjszakeről az úgynevezett Tetemvár, délről az Avas hegy két oldalról emelkedő halmai, viruló szőlőhegyei közt fekszik... számos jól épült pincéi, mint valami fehér gyöngyfűzér a két halmon foglalnak helyet, mi az egésznek sajátos tekintet ad, mintha két emelkedő szárnya volnának e hegyi városnak, mely egy óriási nyereg vagy egy lánchíd alakjához hasonlít. E gyönyörű fekvést még inkább emelik nyugatról a háttérben feltűnő diósgyőri hegyek, völgyek, a rengeteg erdővel koszorúzott Bükk sötét csoportozata, s keletről az előtérben messze elterjedő szép rónaság.*⁴⁸ A leírás szerint Miskolcnak remek fekete földje van, amely az ország egyik legjobb búzáját termi, de a határ nem terem annyi gabonát, amennyire a lakosságnak szüksége lenne. Vahot említi azt a tévedést, hogy a Pece, akárcsak a Szinva, malmokat hajt, megnevezi a leghíresebb malmokat is (Király-Vágó, Pápmalma és a város malma), de a vizek hasznán felül azok káráról sem felelkezik meg: *Ez előny mellett azonban az említett két folyamnak rendetlen járása és vezetése tömérdek kárt okoz a városnak. Azon kívül ugyanis, hogy rendetlen vonalakban futja át a várost, s még rendetlenebb állású medréivel a legszebb utcákat díszteleníti el, gyakori áradásai, melyek erősb esőzések alkalmával egy pont alatt következnek be, a város egy részét sokszor veszéllyel árasztják el. Csak a múlt tavaszon is több mint hét ízben történt áradás, az épületek-, kertek- és vetésekben ezerekre menő kárt okozott.* Vahot Imre tudósításában a bel- és külváros éles

⁴⁶ Dóczy J. 1830. 287.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Kubinyi F.–Vahot I. (szerk.) 1853/54. II. köt. 111.

kontrasztja, az utóbbiak elhanyagoltsága is feltűnik: *A város utcái tágasak, nagyobb részt kövezettek, a külvárosokban szűkek, rendetlenek, azon kívül sárosak, különösen a Szinva és Pece folyam medrei körül. Házainak száma 4000-re megy. Ezek a város belrészében csinosak, egyrészt emeletősek, cseréppel födvék, a külső részeken rendetlenül építvek, többnyire nád-födölűek, mi miatt a tűzvész gyakori.*⁴⁹

A város hírnevét leginkább szöleinek köszönheti, s Vahot Imre a szőlőhegyek mellett az itt termelt fehér fajtákat is felsorolja, ezek között a hárslevelű az első. Nevezetes az itteni aszú is, a hegyaljaival is felveszi a versenyt. „Fekete” szőlőt kis mennyiségben s csak házi használatra, rácürmösnek természetnek Miskolcon. Az itteni bor tiszta, nem vegyített, kivéve a szintén maguknak készült főtt ürmöst. A város nevezetességei még nagyszerű intézményei és épületei, a templomok mellett a város iskolái is. Miskolc mint református egyházkerületi székhely az ország egyik legrégebb templomával is büszkélkedhet: *az Avasi nagy templom, hazánkban a legrégiebbek közt foglal helyet, mely valószínűleg a XIII. század vége felé alapítottatott. A műépítészeti tekintetben is figyelemre méltó templom környezete is a város díszére válik: A temetőkerttel övezett s regényes fekvésű avasi templom mellett áll egy régi őrtorony, honnan minden negyedóra ütésekor kürtölni szoktak.* A középkori templom mellett a város hírnevéhez nem kevésbé járul hozzá a 18. században virágzott miskolci görögség temploma is: *Még alig fél százada, hogy Miskolc legnagyobb épületeit előbbkelő kereskedését a görög nem egyesültek néhány gazdag családja bírta. Az úgynevezett Közép-Piac utca legszebb épületei ezek birtokában voltak, ezek által építettek. Azonban a rendkívüli fényűzés, pazarlás az egykori gazdagságnak most már csak emlékéet hagyta fenn... Ily gazdag felekezeti egyházának is gazdagon kellett kiállítatnia annak idején. Innét az, hogy az óhitűeknek a Posta utcára helyezett temploma szép sugár tornyával..... mind gazdag kiállítás, mind művészeti ízlés tekintetében kitűnőnek, hazánkban egyetlennek mondható. Különösen márványoszlopai s a falak és képek pazaron hintett aranyozásai meglepő benyomással vannak a nézőre.*⁵⁰ Miskolc vármegyei székhelyként régióközpont is, korlátozott önkormányzat irányítása alatt, s Vahot Imre az első, aki a „legnagyobb jövő” toposzát említi Miskolccal kapcsolatban: *mind természeti helyzete-, mind kiterjedt kereskedésénél fogva egyik legnagyobb jövőjű város,* de ez a város rangban a kisebb helységek szintjén áll még 1853-ban is. Vahot Imre a miskolci jellemzők között megemlíti az élénk kereskedelmet, különösen Felső-Magyarország legnagyobb búzavásárát, s a török bazárookra emlékeztető híres csizmadia- és vargaszint. A leírás is dicséri az itteni szép magyar beszédet: *uralkodó nyelv a magyar a lehető legszebb, legtisztább kiejtéssel. Különösen a rövid, közép «e» helyesen accentuált kiejtése figyelemre méltó.* Országos híré az asszonyok által sült szép miskolci fehér kenyér is.⁵¹

A miskolci ember Vahot Imrénél feljegyzett pszichográfiai tulajdonságai is követik Bél Mátyás és Benkő Sámuel korábbi leírásait: *A miskolci nép általán véve jó jellemű, becsületes, nyílt szívű, céljának elérésére alattomos utakat sem keres. Az eleven, vidám kedélyt ismertető sajátossága, mely eredeti rugékonyságát a sors csapásai közt sem veszti el. Ha keblének nyitját gyöngéd, emberi bánásmód által eltaláltad, odaengedő, csöndes, béketűrő. Ellenben büszke, dacos és hajthatatlan, mint a vas, ha emberi érzületét csak egy szóval is sértened, vagy címét csak egy fokkal is alább helyezéd. Szíve, akaratára lehető legjobb, mely a felebarátját önfeláldozással is segíteni mindenkor kész,*

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo. 113.

⁵¹ Uo. 115.

anélkül, hogy ezért viszonzásra számítana. A cikk először említi az irodalomban a miskolciak egyik nagyhírű mesterségét: *Rendkívüli ügyességre vitt sajátása a miskolci népnek a tűzoltás, mely bámulatra méltó. S jellemére nem kis fényt derít, hogy ezen tehetségeket gyakran életök feláldozásával is, bárki irányában teljesíteni készek.* A miskolciak jellegzetes viselete az ismert sújtásos magyaros posztóruha és karimás kalap, guba. *A népviselet a férfiaknál: csizmába húzott kék nadrág, fekete sújtással, kék vállra vetett dolmány nagy ólomgombokkal, kerek középkarimájú kalap, lefüggő szalaggal. A nőknél nagysarkú csizma, kék ruha, magyaros dolmány. A vagyonosabb résznél taréjos fejkötő. A szegényebb rész ünnepek alkalmával fejét kékes színre keményített fehér nagykendővel leplezi, mi a főnek dísztelen nagyságot ad. Nyár alkalmával használatni szokott sajátásos lábbeli a papucs, 3–4 ujjnyi hosszú sarokkal, mely különös kopogást hallat. Az alsóbb osztályú nép szereti a fürtös gubát, az egyfogatos taligát és a lacikonyhát. A népelet leírása nem lehet teljes a szórakozás miskolci helyszínei, a pincék nélkül: Legkedveltebb társalgási gyűldéje, mulatóhelye a miskolci népnek a jó borokkal telt pincéje. Itt issza meg a komapoharat, ha gyermeke született, ha nősült, sőt temetések bevégeztével is ide jó fel egy-két jó embere kíséretében halottját siratni, bánatát feledni. Őszi, téli esték alkalmával a pincesorok valóságos utcákat képeznek. Ilyenkor csaknem minden ablak kivilágítva van a becsületes gazdák és mulatozók fejeivel együtt.*⁵²

A népelet leírásához szorosan hozzátartoznak a rekreáció, szórakozás módjai és helyszínei is. A tapolcai fürdőt Vahot a felsőbb osztály szórakozóhelyeként említi, de elborzad elhanyagoltságán: *a 3/4 órányira eső tapolcai fürdő gyönyörű szép vidékkel, azonban útja rossz, s maga a fürdő rend, csinosság és kényelem dolgában átalakításra vár. A mostani hanyag kezelés a fürdő becsét évenként alább szállítja. A tapolcainál is regényesebb kirándulási helye a miskolciaknak Diósgyőr, ahol a vasas fürdő hasonlóan rossz állapotban van: Csodálni lehet, hogy tisztaság, kényelem és élvezet dolgában oly kevés gondot fordítanak e helyre. Az egészet egy szegény zsidó tartja haszonbérben és rondaságban.*⁵³

Vahot Imre leírásában Miskolc és Diósgyőr „ikerváros”-ként szerepel, hiszen történelmük és az 1854. évi jelenük is szorosan összeköti őket. Diósgyőr legfőbb nevezetessége a gótikus stílusban épült középkori vár, amely egykori fényét, nagyszerűségét a 19. század közepére teljesen elvesztette. Vahot Imre már nem fülemüléket hall a várban, hanem az enyészet madárhangjait: *Most már a régi zaj elmúlt, a fény kialudt e vár körül, melynek elhagyatott dűledékeit moha, bozót és repkény nőtte be, míg a magas bástyatornyok gyászos romjai közt gúnyosan rikácsoló vércsefiúk s halálmadarak röpkednek. Most már az egész vár nem más, mint egy nagy sírkő a dicső múltnak temetője fölött.*⁵⁴ Bár a város is veszített középkori fényéből, a kamarai építkezések hasznára váltak: *Diósgyőr a kincstár tulajdona lévén, több tiszti lak emeli a különben is eléggé rendősen épült városcát, mely úgy néz ki, mintha csak egy nagy kiterjedésű kertnek mulatóházait képezné. Boldog, ki ily szép helyen és ily barátságos jó emberek közt lakhatik.*⁵⁵ A két ikerváros történetét Benkő Sámuel és a miskolci Kun Miklós 1842-ben megjelent⁵⁶ történeti munkái alapján ismerteti Vahot Imre, igaz, a kútfoket elhallgatja.

Az első, a teljes történelmi Magyarországot bemutató képeskönyv csak 1860-ban jelenik meg Hunfalvy János polihisztor tudós szövegével és Rohbock Lajos metszeteivel.

⁵² Uo. 115.

⁵³ Uo. 116–117.

⁵⁴ Uo. 116.

⁵⁵ Uo. 117.

⁵⁶ Kun M. 1842.

Ez a háromkötetes mű – *Magyarország és Erdély eredeti képekben* – egyben az országismertető és leíró földrajz utolsó nagy monografikus vállalkozása lett. „Ez a mű elsőként ad teljes képet szövegben és rajzban a történeti Magyarországról, történeti, földrajzi, néprajzi szempontból egyszerre. Baedeker jellegű szövegével a hazánkról készült első, teljes áttekintést nyújtó útikönyvként is felfogható.”⁵⁷ Az ország topográfiájában tájegységenként haladó munka „Miskolc és környéke” c. fejezetében feltűnő a szöveg egyezése Vahot Imre és Kubinyi Ferenc 1854-ben megjelent képeskönyvének „Miskolc és Diósgyőr” c. részével.⁵⁸ Hunfalvy Miskolc kies fekvését szinte költői képekkel festi le: *Nyugat felé a rengeteg lombos erdővel koszorúzott Bükk hegység sötétlik, melly alatt a diósgyőri várnak tornyai fehérlenek, keletre a Sajó által átharászdált nagy kiterjedésű síkság dús szántóföldei és rétjei zöldellenek, túl rajtuk a tokaji hegy könyököl.*⁵⁹ Miskolc városképét meghatározzák középületei, főként a templomok, de Hunfalvy már nevezetességeként beszélhet a nemrég épült színházról is. A mellékutcák, zsellérsorok lehangelő látványa szintén jellemző a városra. *A város főbb utcái úgy ahogy ki vannak burkolva, de a piactól távolabb eső utcák szemetes, s kivált ősszel és tavasszal felette sárosak. A Temetvár alatt terülő, felette terjedelmes gabonapiac s az erre nyíló utcák esős időben roppant sártenger képét mutatják. Általában Miskolc azon részei, mellyek a város közepétől távolabb vannak, faluhoz hasonlítanak, s többnyire gyümölcsös kertekkel körüvezett, nádfedelű gunyhókból állanak.*⁶⁰ A város a felföldi megyék kereskedelmi központja, főként gabonából, de egykor borkereskedése is virágzott.

Hunfalvy Miskolc környékének legjelentősebb helyeként Diósgyőrt nevezi meg, amelynek romladozó várkastélya egykor Nagy Lajos leányának és II. Lajos feleségének lakhelye volt. Az egykori várakból a 19. század közepén már csak mocsár maradt: *A vár alatt most nagy terjedelmű mocsaras hely van, mellyből a víz soha ki nem apad; közel hozzá a királynék fürdője volt, mellynek némi maradványai most is láthatók.*⁶¹ Miskolc környékén másik fürdő is van, mely a „miskolciak fő mulatóhelye”. *A tapolcai melegforrások roppant mészkősziklák alján fakadnak ki; a fürdőház előtt kis tó van, mellynek fenekén szintén meleg források bugyognak. Tapolca a munkácsi görög püspök birtoka, környezete igen kies, de a fürdő nagyon elhanyagolt állapotban van.*⁶²

Az országleírás a 19. század második felére idejétmúlt műfajjá vált, de a század végén a Magyar Millennium körüli ünnepségek felélesztették a klasszikus honismeretet, de már propagandisztikus céllal, az ezeréves Magyarország táji szépségeit, társadalmi vívmányait és sokszínűségét bizonyítandó. A millenniumra megjelentetett *Magyarország vármegyei és városai* című monográfia-sorozat ugyan megyénként halad az ország tájegységeinek történeti és földrajzi leírásával, szemléletében mégis egységes, az országismereti irodalom leíró jellegét, tájszemléletét tükrözi. Sajnos, a sorozat Borsod vármegyét taglaló kötete nem jelent meg, de egy másik vállalkozásból megismerhetjük a századforduló honismereti irodalmának Miskolc-képét. Hunfalvy János még részt vett annak a könyvsorozatban megjelent országismertető monográfiának az előkészítésében, amely a vármegyei monográfiákkal közel egy időben – 1887 és 1897 között, Magyarországot 8 kötetben bemutatva – készült el. Ez az egész Osztrák–Magyar Monarchiát a vármegyei monográfiák szellemében és stílusában írja le, s mint ilyen, a legutolsó

⁵⁷ Véber K. 1986. 10.

⁵⁸ Kubinyi F.–Vahot I. 1854/54. II. köt. 11–124.

⁵⁹ Hunfalvy J.–Rohbock L. 1860. II. köt. 193.

⁶⁰ Uo. 194.

⁶¹ Uo. 197.

⁶² Uo. 199–200.

országismereti munka, amely a királyi Magyarországot még integritásában mutatja meg. Az *Osztérák–Magyar Monarchia írásban és képen* c. monográfia V. és VI. kötetét Felső-Magyarország természeti, gazdasági és népismereti leírásának szánták, ami még inkább visszaüt a klasszikus országleírások korára, hiszen Felső-Magyarország történeti, még inkább hadászati szempontú fogalom, amely főként a török kor geopolitikai szemléletét tükrözi, hiszen Pozsonyból, később Bécsből nézve tekinthető felsőnek a Dunától keletre eső, Erdélyig terjedő országrész. A 19. század végén, a polgári tulajdonviszonyok, intézmények kiépülésével, Budapest mint főváros és régióközpont kiépülésével ez a földrajzi fogalom már anakronizmusnak tűnhetett. A Monarchia-monográfia a vármegyei sorozat hiányzó Borsod-kötetét is kénytelen-kelletlen pótolta, ezért a Miskolcra és környékéről szóló leírása egyedülként tükrözi a millenáris történet- és tájszemlélet Miskolc-képét. A monográfia köteteiben szintén vármegyék szerint következnek a leírások, így a vármegyei sorozatból hiányzó Borsod megye leírását a Monarchia kötetének megfelelő fejezete egyben pótolja is. *Borsodnak szépen fejlődő székvárosa, Miskolc a megyének csaknem a közepén s a legszebb részén, a diósgyőri kies völgy torkolatában s az alföldi róna szélén kezdődik. Festői háttére a félkörben emelkedő Bükk hegység. Különösen emeli a város szépségét a déli oldalán végighúzódó Avas hegy.*⁶³ A leírásból kitűnik, hogy a klasszikus choroográfiai szellemében Miskolc legfőbb értéke táji szépsége, az alföldi és felföldi vidékek előnyeit egyaránt magában foglaló földrajzi fekvése. A városkép értéke között is fontos helyet foglal el a természeti környezet, főként az Avas város felé eső lejtője, amely ekkorra nemcsak pincéivel, hanem a polgári rekreáció modern intézményeivel – sétautak, nyaralók – szolgálja a lakosokat. *Közel 40 000 lakosa van, kik mind magyarok. Utcáit szép épületek díszítik, a helyi közlekedést pedig a két vasúti állomástól kiinduló utcai villamosvasút élénkíti. Középületei közül – tíz templomán kívül, melyek közül a legnevezetesebb a régi csúcsíves avasi református templom – különösen kiemelkedik a nagyszabású új igazságszolgáltatási palota, a református új főgymnasium, a kiváló csinnal épült kereskedelmi kamarai palota, a jól berendezett Erzsébet fürdő, továbbá a színház és a mintaszerű új megyei közkórház. [...] A városnak legszebb közttere az Erzsébet-fürdő tér a Széchenyi utca nyugati végén, a város kellős közepén. Három oldalon palotasorok zárják, negyedik oldalát a Szinva s az ennek partjánál emelkedő Avasnak azon része zárja, ahol az ódon ref. templom áll komor méltósággal a hegy oldalán levő temető közepén, lombos fák és fenyőligetek által övezve. [...] Különösen kedvelt üdülőhelye a közönségnek a város délkeleti szélén nagy területet elfoglaló Népkert és az Avas... Az Avas lejtői és fennsíkja szőlővel vannak beültetve, a város felőli meredek oldalát dús lombos fák és cserjék borítják, melyek között jól gondozott sétautak, pihenőhelyek, lugasok, homokkőbe vájt borospincék, nyaralók és mulatóhelyek vannak. Az Avas, valamint a város éjszaki részén levő Tetemvár, Bábonyi bérc, Bedegvölgy halmos oldalain hosszú pincesorok húzódnak végig.*⁶⁴ A leírásban azonban feltűnik Miskolc mint kereskedelmi központ és a századforduló modern városa is. *Öt különböző irányból idefutó vasútnak találkozó pontja lévén, kereskedelme és ipara kedvező fejlődésnek indult. Terménykereskedése, ló- és gyapjúvásárai igen látogatottak. A Széchenyi utcán, mely a város fő utcája, gazdag, csillogó kirakatok láthatók. Miskolcot régebben csizmadiavárosnak gúnyolták, mivel a hajdani nemes csizmadia céhnek állítólag 999 tagja volt. Jelenleg*

⁶³ OMM 1900. VI. köt. 220.

⁶⁴ Uo. 220–222.

ez a szám egyharmadára olvadt le s hasonlóképpen hanyatlóban van a gubás ipar is, amit a népviselet változása okoz. Az ipar többi ága azonban emelkedőben van.⁶⁵

Miskolc környéke szintén természeti kincseivel szolgálja a várost: a Görömböly község határában fekvő Tapolca nevű fürdő... kedvelt kirándulóhelyök a miskolciaknak. Gazdagon buzogó hőforrásokból itt ered a Hejő, melynek vize a forrásoktól több mérföldnyire is olyan meleg, hogy kemény télen sem fagy be. A források egy hegykatlanban fakadnak s 23–24 C hőfokúak. A dúsabb források fölött fürdőépület áll tágas medencékkel. Körül hatalmas cser- és bükkerdő sűrűjébe hatolhatunk a gondozott sétautakon.⁶⁶

*

A klasszikus honismertető munkáktól a millenáris monográfiáig terjedő két évszázad alatt a Miskolc-toposzok nemigen változtak, s leginkább Bél Mátyás korszakos munkája határozta meg őket. Miskolc a jó bor és jó kenyér, a hegység és síkság találkozásának, a természeti szépségnek, a vizeknek és malmoknak városa. Mind a városban, mind közvetlen környékén feltűnnek a dicső történelmi múlt emlékei (az Avasi templom és a Diósgyőri vár), de a 18–19. századi építkezések is számos jeles épülettel gazdagították. Igaz, a legszebbnek ítélt templom a görögök pazarló, fényűző jellemének tükré, ellentétben a miskolciak általában egyszerűbb életmódjával. Miskolc mint régióközpont és kereskedelmi centrum is nevezetes, s a város környékén két híres, de elhanyagolt fürdő is található. Az itt élők híresei jó erkölcsükről és az idegenekkel barátságos, vendégszerető modorukról. Egyre nagyobb hátrányt jelentenek azonban a piszkos, sáros mellékutak, s a város határa is szűk, kevés a legelő, szántó, és az áradások is gyakran fenyegetik.

Statisztikai lexikonok (Korabinszky és Vályi)

A chorográfia, országismeret műfaja a szaktudományok felvilágosodás kori fejlődésével újabb tudományos eredményekkel gazdagodott. A 18. századi államismeretnek másik formáját meghatározta „a német iskola, amelynek fő kezdeményezője a helmstedti német jogtörténész és közgazdász Hermann Sonring (1601–1681) volt, és amely azután – a felvilágosodás időszakában – a leíró statisztikával bővült államtudományban folytatódtott, tulajdonképpen a feudális államhatalom korszerűsítésének volt elméleti segédeszköze. A központi igazgatás fejlesztéséhez, a gazdaságpolitikai intézkedésekhez szükséges tájékozódást könnyítette meg az államok politikai, földrajzi, gazdasági, történelmi vonatkozású adatainak együttes, rendszeres feltárásával.”⁶⁷ A hazai statisztikai jellegű földrajzi–történelmi munkáknak a német tudományosság volt a mintája. „Egyrészt azért, mert a német felvilágosodás volt általában véve közvetítő és példa értékű Magyarországra számára. Másrészt a 18. században Németország volt a leíró statisztika művelésének központja, s így jelentős hatást gyakorolt az ilyen irányú magyar tudományos tevékenységre is. Ezt az irányzatot a nevezetességek, a politikai, földrajzi és közjogi helyzet viszonylag kevés adattal való leírása jellemezte.”⁶⁸ A 18. század második felétől a magyarországi honismertető munkákra is egyre jellemzőbb a statisztikai jelleg, érdeklődés, de sok munkánál nem dönthető el, hogy országleírás vagy statisztikai munka, sok mű „tetszés szerint sorolható akár ide vagy oda”.⁶⁹

⁶⁵ Uo. 221–222.

⁶⁶ Uo. 222–223.

⁶⁷ Kosáry D. 1983. 151.

⁶⁸ Horváth T. 1993. 48.

⁶⁹ Kávássy S. 1979. 58.

Ezek a statisztikai munkák a használat megkönnyítése és a tudományosság szabályai szerint többnyire már szócikkek segítségével, lexikonok formájában jelentek meg. Az a hatalmas, átfogó munka, amelyet Bél Mátyás és a körülötte kialakuló pozsonyi iskola tudósai kezdtek el, a statisztikai könyvek megjelenéséhez vezetett. „A pozsonyi törekvések betetőzője és legfontosabb produktuma időszakunkban az a földrajzi-gazdasági lexikon volt, amelyet az eperjesi születésű és hányatott életű evangélikus tanító, majd lapszerkesztő, Korabinszky János Mátyás (1740–1811) tett közzé Magyarországról. E nagy munka, mely gr. Széchényi Ferenc segítségével látott napvilágot, betűrendben hozta egymás után a főbb helységek ismertetését, sok érdekes adattal, megemlékezve a helyi gazdasági viszonyokról, esetleges manufaktúrákról, valamint a kulturális intézményekről, fontosabb könyvtárakról és üzletekről. A századforduló körül utóbb megszorodó, hasonló típusú helyismereti lexikonoknak... egyik előkészítője és egyik forrása lett, s egyben azt is jelezte, hogy az államismereti-földrajzi irányzatból már kezd kiágazni egy gyakorlati célú gazdasági irodalom, másrészt leíró statisztika.”⁷⁰ Ennek a leíró jellegű, sokban a chorográfiákat idéző statisztikai irodalomnak célját Vályi András 1798-ban – statisztikai munkáját előkészítő – körlevelében így fogalmazta meg: *Magyarországnak külömbféle szép tulajdonságai, termései, történetei és viszontagságai, s külömbféle nevezetességei világosságra hozattatván, a Nemzet a maga hazáját jól esmérje, a pénznek nagy fogyatkozása a kereskedelem által enyhíttessék, azok, akiknek módjuk nincsen, hogy az országot béutazhassák, e munka által kívánságjuk teljesíttessék... akik kereskedni kívánnak, s tudhassák hol? mi? és micsodás nemű terem? hol árulhatják el vagyonaikat? és mennyi messzeségre esik. [...] Minden tárgyak között a legszükségesebb és leghasznosabb Magyarországnak leírása, mert ez a kereskedésnek a kulcsa, ez a haza ismeretének ösvénye és a nemzeti előmenetelnek is eszközlője.*⁷¹ A körlevélből kitűnik, hogy a statisztikai irodalom a gazdaság és kommunikáció lehetőségeinek kiteljesítését szolgálta, s gyakorlati haszna elsősorban a piacozás, kereskedelem elősegítésében állott.

Korabinszky János Mátyás *Geographisch–Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* (Magyarország földrajzi–történeti és terméklexikona) című, még II. József uralkodása alatt megjelent háromkötetes munkája lett az alapja szinte minden további statisztikai munkának Magyarországon. Bár német nyelve az ország kisebbségét alkotó magyarság jó részének idegen lehetett, a művelt közvélemény, a tudóstársak, a németajkú kereskedő, iparos és honorácior polgárság haszonnal forgathatta, s nem utolsósorban a Magyarország iránt érdeklődő külföldi közvélemény bibliája lehetett.

Korabinszky terjedelmes szócikket szentel a jelentős, bár csak városkának (*Städtchen*) minősített Miskolcnak, amely nemzetiségét tekintve magyar. Fekvése szép, nyugatról kies völgy és sok kőbánya, északon szép erdők és nagy szőlők, keleten a Sajó és termékeny mezők övezik, délről pedig az Avas (*Havasch*), Tapolca, Mindszent szőlőtermő hegyei koszorúzzák. Alacsony, hegyek közé szorított fekvése miatt a keleti és északi szelektől védve van, de a déli és nyugati szelek szabadon átfújnak a völgyön. Bár többnyire magyarok lakják, vannak itt szlovákok, ruszinok és rácok is, valamint néhány német, görög, zsidó, török (!) és cigány lakos is. Korabinszky is említi a nevezetes nemesi famíliákat, köztük a báró Döry, gróf Borsi, Büky, Fáy, Szepessy, Szathmáry, Mocsáry családokat. A 13 ezres város 1780. évi demográfiai adatait is közli, a születési, halálozási és házassági számok mellett a vallási megoszlást is: 8433 református, 3980

⁷⁰ Kosáry D. 1983. 585.

⁷¹ Idézi: Ágoston I. 1990. 44.

katolikus, 508 lutheránus, 157 ortodox (*Schismatiker*), 70 zsidó. A fő jövedelmet a szőlészet adja, de sok a városban – minden bizonnyal Benkő Sámuel nyomán – az ügyvéd foglalkozású is. Az asszonyok ízletes kenyeret sütnek, szőnek-fonnak.

A miskolciak szívélyesek az idegennel és meglehetősen távolságot tartanak a nagyvilági fényűzéstől. Boruk jó és jutányos árú, az éghajlat egészséges, de a mértéktelen borfogyasztás miatt sokan szenvednek különféle tudományavalyában. Ha az emberek megbetegszenek, általában borral kúrálják magukat, vagy javasasszonyhoz fordulnak, pedig vannak itt orvosok és patikák is.⁷² Miskolcon két köztér van, az óvárosin vannak a heti-piacok, a négy országos vásárt pedig az újjvárosi téren tartják. A piacokon a bárány- és a borjúhús drága, de dinnye, méz, só fölös mennyiségben van. A városban 2400 ház és 1424 pince található (szintén Benkő adatai!), a legszebb épületek a templomok, valamint az Almásy- és Büky-kúriák (Palais), a városháza, az alispán háza, a megyeháza és az Újjvárosban a Fáy-féle ház. A szócikk a megyeháza bejáratai fölé vésett latin chronosztichonokat is közli. Miskolc utcái szélesek, a házak szorosan egymás mellé épültek, jórészt kőből. Miskolc határának igazi kincse és nevezetessége azonban a szőlőkultúra, hiszen Korabinszky szerint is 90-féle szőlőfajtát termesztene itt, a legjobb dülők nevét fel is sorolja (Sarodala, Kőkötő, Kisköves, Magashegy, Nádistó, Nagy- és Kiscsermőke, Szentgyörgy, Forgó, Erenyő). A Miskolc környéki borok vízhajtó hatásukkal tűnnek ki, és székrekedésnél is jobban használhatók, mint a külhoni borok. Kellemesen savasak, és az osztrák borokhoz hasonló zöldes színük van.

Édesvizet a folyókból nyernek a miskolciak. Földjük nem terem elég gabonát és szénát, így sokan venni kényszerülnek. Sok ház mellett van szép gyümölcsöskert. Korabinszky földrajzi-történeti leírásában megemlékezik az Avas nevezetességéről is, hiszen itt sok kövületet, fossziliát, sőt óriáscsontokat találtak. A város történetéhez hozzátartozik számos szerzett kiváltsága, valamint nem sokkal Korabinszky művének megjelenése előtt, 1781-ben pusztított óriási tűzvész is, amelyben 204 ház, 257 pince hamvadt el, és 27 ember égett meg. Leírás sem hagyhatja el Istvánffy toposzát, az 1560. évi természeti ritkaság (*Naturseltenheiten*) megemlézését, de a mennykövek Korabinszky-nél zöldes vasszínben játszanak. Fontosabb azonban, hogy Korabinszky megnevezi, sőt ajánlja a korabeli Miskolc-leírások elengedhetetlen forrását, a híres vármegyei orvosnak, Benkő Sámuelnek 1782-ben Kassán megjelent gazdag munkáját, amelyben szép orvosi és egyéb feljegyzések vannak a városról.⁷³

Korabinszky nem véletlenül ajánlja a Miskolc-szócikkben Benkő munkáját, hiszen a legtöbb leíró adatot az orvosi topográfiából veszi át, így a város arculatára vonatkozó megállapításai egyeznek Bél Mátyás és Benkő doktor hasonló argumentumaival. Korabinszky-nél is túlsúlyban vannak az előnyök, s az ismert hátrányokhoz felsorakoztathatja az 1781. évi nagy miskolci tűzvészt, amely a város jó részét elhamvasztotta. Újdonság Korabinszky statisztikai munkájában a demográfiai adatok iránti fokozott

⁷² *Die Einwohner sind gefällig gegen dem Fremde, und vom Luxus der großen Welt noch ziemlich entfernt. Der Wein ist gut und wohlfeil, das Klima gesund, doch bringet auch hier der Mißbrauch der Nektars verschiedene Lungenüchtige hervor. Wenn der gemeine Mann krank is, so sucht er sich entweder mit Wein zu kurieren, oder nimmt seine Zuflucht zu unweißen Quaksalbern und alten Weibern, ob es hier gleich an ordentlichen und geschikten Aerzten un Apotheken nicht fehlen.* Korabinszky J. M. 1786. 417.

⁷³ *In dem Berge Avasch findet man Versteinerungen, Riesengebeine und andere Foßilien. Diese Gegend bringt gegen 90 Arten weißer Weinbeere hervor.[...] Dies hiesigen Weine sind diuretisch und bey Verstopfungen gesünder, als die Ausländischen, sie haben eine angenehme Säure, ein fast den Oesterreichischen ähnliche grünliche Farbe. [...] Eine umständlichere Beschreibung von Mischkolz hat der berühmte Komitatsphysikus Samuel Benkő 1782 zu Kaschau aus Licht treten lassen, welche zugleich mit schönen medicinischen und andern Bemerkungen reichlich versehen ist.* Korabinszky J. M. 1786. 417.

érdeklődés. A lexikon a Miskolc környéki helységek legfontosabb adatait is tartalmazza, Szirma káposztaföldjeiről híres, Görömböly pedig szlovák falu a munkácsi görög püspök joghatósága alatt.⁷⁴ A Miskolctól egy óra távolságra fekvő Diósgyőr pusztá váráról, gyönyörű vidékéről, gyümölcsfáiról nevezetes, de Korabinszky megemlíti az 1538-as országos gyűlést, melyet a vár falai között tartottak az ország vezetői. A Szinva pisztrángjairól és egyéb nemes halairól híres, s a Produktenlexikon az egyik első hely, ahol a Diósgyőrött gyártott Vörösgyurka nevű jeles kulacsot említik, melyet a vidék vásárain árulnak. Korabinszky érdemesnek tartja megjegyezni, hogy 1773-ban az itteni fürdő vizében aranyban és ezüstben gazdag bányaért találtak.⁷⁵

A statisztikai, gazdasági irodalomban többen is Korabinszky „köpenyéből bújtak ki”, német nyelve miatt külföldi utazók, tudósok is gyakran forgatták. Az ő műve képezte az alapját Vályi András egyetemi professzor magyar nyelvű honismereti–statisztikai munkájának, országleírásának is, mely szintén szócikkekben álló lexikon, de – ellentétben Korabinszky szótárával – már magyar nyelven. Vályi K. András 1764-ben született Miskolcon, s 1792-ben a pesti egyetemen a magyar stílus professzora.⁷⁶ A szótár szerkesztését Vályi András alapos kutatómunkával alapozta meg, kérdőívet küldött szét az országban, melyek az alábbi kérdéseket tartalmazták: A helység neve, a lakosok nemzetisége, a földesúr neve, a lakosság vallása, a szomszédos helységek neve és a távolság mértéke, a határ felosztása (nyomás vagy forduló), a föld jellemző termései, piaci lehetőségek.⁷⁷

Vályi művében – *mellyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyóvizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollétek, földesurok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságok a betűknek rengyek szerint feltaláltanak* – nagyobb hangsúlyt kap a földrajzi aspektus, mint elődjének lexikonában, a vármegyékről valamint a folyókról, hegyekről külön címszavakban is megemlékezik. Vályi szülővárosának, Miskolcnak határfolyóját, a Sajót tárgyaló szócikkében a fontos adatok mellett megemlékezik a folyó káros áradásairól, sőt híres hídjairól is.⁷⁸ A Miskolc környéki helységek közül a Korabinszky által alig tárgyalt Csaba gazdasági jellemzőiről kimerítő leírást ad. A falu nevezetes sok kocsmájáról, olcsó boráról, melyet az itt letelepedett nagyszámú zsidóság árul. Szőlőiben jó borok teremnek, malma egész évben jár, de a Hejő kiöntései miatt szántói és rétjei veszélyeztetettek.⁷⁹ A Miskolchoz közel lokalizált Görömbölyt tót falunak nevezi a Vályi-lexikon (valójában ruszinok és szlovákok lakták), lakói „óhitűek” (görög katolikusok), földesura a munkácsi püspök. Terjedelmes szőlőhegyeinek bora „középszerűnek” ítéltetik. Közelsége a miskolci piachoz és a csabai malmokhoz szintén előnyös, kedvezőtlen viszont, hogy a záporok gyakran kárt tesznek a hegyoldalak sovány földjeiben.⁸⁰ Korabinszky nem említi külön Tapolcát, Vályi viszont

⁷⁴ Korabinszky J. M. 1786. 209., 709. pp.

⁷⁵ Allhier werden de bekannten Weöröeschgyurk oder die sogenannten Kulatsch in Menge vorfertigt, und auf die unliegenden Märkte gebracht. 1773 hat sich hier bey Untersuchung des mineralischen Gesundheitsbades eine Gold und silberreiche Bergader gezeigt. Korabinszky J. M. 1786. 119.

⁷⁶ Csorba Z. 1942. 64–65. pp.

⁷⁷ Ágoston I. 1990. 44.

⁷⁸ Sajó: folyóvíz Gömör és Borsod vármegyében. Ered Radova felett, s minekutánna Csetnek vizét, a Murányi patakot, Rima és Balog vizét s más apróbb patakokat öblébe fogadott, Alsószolcánál egyesül a Hernád vizével. Áradásai károsak, s töltésekkel gátoltatik; jeles hidak is vagynak rajta. Vályi A. 1796–1799. 3. köt. 222.

⁷⁹ Vályi A. 1796–1799. 1. köt. 355.

⁸⁰ Uo. 2. köt. 61.

igen, melynek szintén a munkácsi püspök a földesura, s *meleg fürdője nevezetes, vidékje szép*. A Miskolc melletti Szirma, mely egyházilag is Miskolchoz tartozik, lévén annak filiája, magyar lakosainak termékeny földjei vannak, s piacra is Miskolcra járhatnak.⁸¹

Korabinszky hatása leginkább a Miskolc-szócikkben érhető tetten, hiszen Vályi is hivatkozik Benkő Sámuel „becses munkájának” Miskolc-leírására, idézi a vármegyeháza chronosztichonját, és az 1781-ben kitört tűzvészt is felidézi, melynek pusztítása után Miskolc hamar feltámadt, *néhány esztendők óta az egész hazában más mezővárosokhoz hasonlítva, szembetűnőképen szaporodik, és az egész város jelesen díszesíttetik*. A miskolci épületek legszebbjeit a Piac körül látni, s ezek között sok a görögöké. Vályi a legszebb kúriákat az Almásy, Pataky (helyesen: Patay) család és dr. Rátz Sámuel tulajdonaként sorolja fel, ez utóbbi különösen kitűnik fényűzésével, *márványkőformára kisimított belső készülékével*. A leírás a katolikus templomok és iskolák mellett a Mindszenti templom közelében álló pestisemlékművet, az 1728-ban felállított Mária-oszlopot is megemlíti: *Második szentegyháza Mindszenten van, melly hasonlóképpen jeles épület, s mellette a plébánia, előtte pedig a Boldogságos Szűznek képe*. Az Avasi református templom, szinte a város szimbóluma is hozzájárul a városkép szépségéhez is: *a régi nagy templom a parton... az egész városnak szép tekintetet okoz*. Miskolcon a 18. század végén épült Czíkó utcai református templom már a harmadik, hiszen Vályi lexikona is megemlíti – a kora újkori alapítású – Deszkatemplomot és temetőt is.⁸² A nevezetes épületek, mint Miskolc díszei között különleges hely illeti meg az ortodox templomot: *a templomjok... a görögöknek pedig pompás, és szép harangokkal hívja feleiket öszve*. A város nevezetessége a reformátusok particula-rangú oskolája is, ahol idegenek is tanulnak, s innen mennek tovább a pataki kollégiumba *nagyobb tudományi előmenetel végett*.

Vályi gazdasági lexikona Miskolc híres piacát a pesti hetivásároknál jóval jelentősebbnek tartja, s legjelentősebb gazdasági előnynek a lengyelek által különösképpen kedvelt borát, valamint gyümölcstermesztését és híres kenyerét nevezi meg. A föld termékenysége mellett az emberi tényező is kedvez a gazdaságnak, hiszen a miskolciak szorgalmasak és van hajlamuk a kereskedéshez.⁸³ A városnak azonban csekély a határa, rétje különösképpen kevés, s erdei sincsenek. A lexikon külön szócikkben emlékezik meg Miskolc hegyéről, az Avasról, amely vigalmai negyed minőségében a tudományos közvélemény előtt is a város legfőbb nevezetessége, szimbóluma lett: *Avas: Miskolc város felett lévő hegy, melly rakva van külömbféle pincékkel és jó miskolci borokkal, s kedves menedékhelye sok borárosoknak és bort szeretőknek*.⁸⁴

Földrajz és statisztika

A statisztikai, földrajzi leírások között speciális helyet foglal el a II. József által elrendelt katonai leírások sorozata. Bár ez kézirat, s nem is szánták nyomtatott kiadásra, sőt a katonai és közigazgatási adatok bizonyos titkossága zárta el a szélesebb nyilvános-

⁸¹ Uo. 3. köt. 414.

⁸² *harmadik templomjok pedig a városon kívül, az úgy nevezett külső temetőnél, deszkából épülve*. Vályi A. 1796–1799. 2. köt. 617.

⁸³ *Vásárjai nevezetese, s gyakorta olly héti vásárok esnek itten, mellyek a pesti héti vásárt messze felülhaladgyák. Borai hírese, kivált némelly helyeken, s a lengyelek által különösen kedveltetik; gyümölcsök jó időben sok terem és szépek; a kenyérsütésben is híresek a miskolciak. Lakosai szorgalmatosak s a kereskedeésre hajlandók*. Vályi A. 1796–1799. 2. köt. 617.

⁸⁴ Uo. 1. köt. 74.

ság előtt, illetve nyitotta meg egy speciális publicitás, a hadsereg nyilvánossága előtt – leírásaiban a kor szemléletét tükrözi. A vizekben gazdag miskolci régió leírásainál azért is számíthat külön érdeklődésre a katonai leírás, mert a hadi szempontok felértékeltek a tájban a folyókat, hidakat, természeti környezetet mint a hadászat, a hadsereg mozgása szempontjából kulcsfontosságú objektumokat. Igaz, a folyók itt csak a had vonulását gátló tényezők, s a várak szép kilátása a vidék eredményes ágyúzását szolgálja.

A Csabánál leírt Hejő patak, a Miskolc környéki helységeknek jellemzett Sajó alapján a város környékének 18. század végi tájképéhez szorosan hozzátartoztak az áradások, majd a víz visszahúzódása után a mocsarak.⁸⁵ Miskolc vizét, a Szinvát így jellemzik a hadmérnökök: *Bár a Diósgyőr felől lefelé folyó Szinva patak jelentéktelen, mégsem lehet rajta a bejelölt helyeken kívül máshol átkelni magas partja és részben mocsaras mezői miatt. [...] A mezőkön sok mocsaras hely van, és nem lehet mindenhol lóval átkelni.*⁸⁶ A város magaslatai közül a Szent György-hegy a legjelentősebb, melyről Diósgyőrre el lehet látni, és jól belátható az Ónod és Kelecsény közötti széles völgy is. Hadi szempontból a város topográfiájának legfontosabb elemei az utak. Országút halad innen Kassára, Tokajba, Debrecenbe, Ónodra, Pestre, Egerbe, Rozsnyóra. A katonai összeírás lajstromba veszi Miskolc – lehetséges erősítés szempontjából releváns – kőépületeit is: a Minorita kolostort, a református templomot, a városházát, valamint a Mindszenti templomot és mellette két fogadót. A városnak a szirmai és sajópetri út melletti vendégfogadóiban azonban fából épültek.⁸⁷

A tudományos igényű hazai leíró statisztika megalapítójának a kortársak és a szakirodalom is Schwartner Márton tekint. Magyarország statisztikáját tárgyaló fő művében (1798) szakít a történeti jellegű leírásokkal, sőt módszerében sem követi a lexikonok, enciklopédiák szócikkeit, így műve valóban az országról ad átfogó képet, az egyes tájegységekről, városokról azonban nem értekezik külön. „A hazai statisztikai irodalom Schwartner után legnagyobb alakja Magda Pál (1770–1841) *Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékeinek legújabb statisztikai és geográfiai leírása* (Pest, 1819) c. hírneves kötetében az ország összefoglaló ismertetésén kívül a megyékről és egyéb közterületekről is részletesen szól. Munkáját *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn* címmel 1832-ben Lipcsében német nyelven is kiadták.”⁸⁸ Magda Pált főként földrajzi érdeklődés vezérli, műve valódi országleírás (megyéenként), s nem lexikon, mint az előző munkák. Leírásainál jórészt Vályi könyvét használja, gyakran név szerint is hivatkozik elődjére. De Magda Pál statisztikai leírása élt a 18. század és kora friss tudományos eredményeivel is. A Borsod megyei Szalonna és Szendrő meleg fürdőinél éppen a miskolci orvos, Domby Sámuel gyógyvizekről szóló munkájára hivatkozik.⁸⁹ Magda Pál Borsod-leírásában Bárány Péternek a Tudományos

⁸⁵ (Szirmabesenyő) A Sajó folyó szélessége egyenetlen, 8–14 ölet tesz ki, partja ideiglenes, mélysége 4–6 láb. [...] A folyók tavasszal, de különösen ősszel annyira ki szoktak önteni, hogy az egész völgy egy tóhoz hasonlít, és az ezen való átkelés sok időt vesz igénybe. Amikor ezek a vizek ismét levonulnak, nagyon sok mocsaras hely marad vissza, amik csak nagyon ritkán száradnak ki. (Csaba) A Hejő patakon sehol sem lehet átkelni a hidakon kívül a mocsaras meder miatt. Heves esőzésekkor kiönt, és a Pestre menő út és a partján lévő falu, Szirma és Kistokaj között, az egész vidéket elönti. Csorba Cs.–Bársi J. (szerk.) 1990. 35., 74.

⁸⁶ Csorba Cs.–Bársi J. (szerk.) 1990. 72.

⁸⁷ Uo. 73.

⁸⁸ Kávássy S. 1979. 61.

⁸⁹ ...a lágy meleg ferdőkben Domby Sámuel orvos meszes földet talált, közönséges sót és bányász alkálit, a szendreiben kénköves spirituszt is. Magda P. 1819. 399. Idézi: Gyulai É. 1999.

Gyűjteményben megjelent munkáját is idézi,⁹⁰ amely tartalmazza a megye legfontosabb statisztikai adatsorát (terület: 62 négyszögmérőföld, lakosság – 10 városban, 167 faluban és 57 puszta: 166 321 fő, ebből római katolikus: 65 947, görög katolikus 9430, református: 81 167, evangélikus: 4126, ortodox görög: 359, zsidó: 5132 fő).⁹¹ Magda Pál földrajzi–statisztikai munkája 63. §-ában (Borsod vármegye) fölmerül az a toposz, amely a vármegyére (és Miskolcra) nézve még a 20. században is tartja magát, jelesen a vidék természeti adottságok indukálta önálló képessége, amely lehetővé tenné, hogy ne szoruljon más régiók gazdasági támogatására: *Akár a természeti állapotjára, akár a terméseire nézel, Borsod vármegyében mind a felföldet mind az alföldet összev húzva együtt találod. Úgy látszik, hogy a természet itt egy kis képen összefoglalva az egész Magyarországot akarta megmutatni. Búza és bor, vas, acél, számtalan szép marha, ló, juh, sertés; becses kövek, érces vizek, nagy hegyek, nagy térség, mind egy vármegyében.*⁹² A könyv a megye „Természeti állapotját” és „Terméseit” vizsgálva Miskolcot előbb a megye fő folyójának, a Sajónak leírásánál említi,⁹³ s dicséri a miskolci búza minőségét: *Miskolc vidékén csaknem egész hazánkban legjobb búza terem és ugyan nagy bőséggel.*⁹⁴ A szentpéteri, harsányi, kazai borok mellett a miskolci bor is nevezetes, *de ásványaival is dicsekedhet Borsod vármegye*, Miskolc körül szép karneol és tengeri csigák találhatók, míg Diósgyőr mellett palakő. Magda leírásában Miskolc, amely járásnak is nevet és székhelyet ad, jelentős hely, ezért nem lehet csodálni, hogy az északeleti vármegyék szinte teljes borkereskedését spekulatív módon kezükben tartó görögök éppen Miskolc eleganciáját növelik: *a legszebb házakat, a legjobb szőlőket, szántóföldeket és réteket bírják Miskolcon, a legnagyobb fényt űzik.*⁹⁵ De a város jelentőségét mutatja az is, hogy 5 vallásnak van itt iskolája.

Bár Miskolc nem emelkedhetett a helységeknek a rendi társadalom rangsorában legmagasabb fokára, soha nem nyervén el a szabad királyi város privilégiumot, mégis rangot szerzett magának az ország városai között. Magda Pál is mozgalmasságával, demográfiai értékeivel, vitalitásával, természeti környezetének szépségével jellemzi a késő feudalizmus korszakának városát: *Miskolc csak mezőváros ugyan, de nagy, szép, eleven s víg helység, a diósgyőri kies völgynek végén, közel a Sajóhoz, 19 730 lakossal.* A leírásban megjelenik az államismereti irodalom Miskolc imázsát alakító szinte minden eleme: a szép épületek, köztük templomok, neves iskolák, szőlőhegyek, jó asztali bor és másfél ezer pince, vásárok és élénk kereskedelmi élet, de ismert dinnyéjéről, a vidéken termett mézről, s legfőképpen az ország legjobb búzájáról: *termeszt sok búzát, mely az egész országban legjobbnak tartatik... híres búzakenyeret süt.*⁹⁶ A kies fekvésű Diósgyőr völgye pedig egyaránt híres szépségéről és az itteni vashámorokról, melyekben az egész ország legjobb minőségű vas- és acélárúját készítik, de van itt két üveghuta, sőt egy papírmalom is. Magda Pál munkájában keverednek a klasszikus országismereti munkák leírásait idéző képek a statisztikai irodalom adatszempontú vizsgálatával, sőt az utazási irodalom leíró jellegével, így a nemrégén keletkezett, ma Hámori-tó néven ismert tüne-

⁹⁰ *Borsod vármegye némelly statistikai tekintetekben.* Debreczeni Bárány Péter által. Tudományos Gyűjtemény IX. köt. [1817]. 49–50. pp.

⁹¹ Magda P. 1819. 384–385. pp. jegyzet

⁹² Magda P. 1819. 384.

⁹³ *A Sajó dél felé folyván a kazai gyönyörű völgyet, azután a Szentpéter alatt a Bódva folyóját magához vévén, Miskolcnak termékeny búzaföldjeit s vidékét mossa, végtére Ónod mellett előbb a Kis-, aztán a Nagy-Hernáddal egyesülvén, azzal Sajóörös alatt a Tiszába szakad.* Magda P. 1819. 383.

⁹⁴ Uo. 384.

⁹⁵ Uo. 385.

⁹⁶ Uo. 386–387.

ményt a következőképpen idézi fel: *Ezen völgynek végső szegletében láthatsz egy órányi hosszúságú, 3–4 ölni mélységű szép tavat, melynek vizeit egy igen magas kőfallal felfogták. Szépet mutatnak a hámosoknak s más munkásoknak és tisztéknek a magas hegy oldalán épült lakhelyeik.*⁹⁷ A Miskolc környéki falvak közül Szirmát érinti Magda Pál megye-leírása, az itt termett híres káposztát említve. Miskolc postautak találkozása is, Pest (illetve Eger) felé a legközelebbi stáció Harsány majd Mezőkövesd, Kassa felé pedig Szikszó.

Puky Károlynak Magda Pál statisztikai munkájához hasonló, de kevésbé részletes, ugyanakkor formailag a klasszikus statisztikai művek adatkezeléséhez közelebb álló műve, *A magyar haza* forrását tekintve a megelőző statisztikai irodalomra, nem kevésbé Magda könyvére megy vissza. Puky is említi, hogy a legjobb magyarországi vas a diósgyőri hámorokból származik, s a megyében termő búza is legelső a hazában. Itt is szerepel a megye népsűrűsége (2900 négyszögölmérföld), ami a népesebb megyék között helyezi el Borsodot. Az általános megyei adatok mellett a rövid szócikk csak Miskolc jellemzőit tartalmazza. A nevezetességek sorában többek között búzapiacát említik, illetve azt, hogy nemcsak a vármegye székhelye, hanem a református egyházkerületé is. A város hírnevét formáló legfontosabb jellemző azonban, hogy Miskolc területi és népességi adatait tekintve Magyarország harmadik mezővárosi jogállású helysége.⁹⁸

A 19. század legnagyobb hatású statisztikai műveit Fényes Eleknek köszönheti a tudományos és művelt közvélemény. Már a reformkorban több munkája megjelent, művei a honismertetés és a statisztika tárgykörében egyaránt kiválóak. Legtöbbet hivatkozott munkája az 1851-ben megjelent *Magyarország geographiai szótára* Erdély és a Részek szócikkait nem tartalmazza. Miskolcot azonban feltűnően kimerítő, 28 (!) hasábos szócikk képviseli, a leghosszabb az egész magyar chorográfiai és statisztikai irodalomban. A statisztikai adatokkal jellemzett város határa 13 ezer hold (ebből 2040 hold szőlő), lakott területe 861 hold. Miskolc földjét is dicséri Fényes Elek, igaz, ő már jobbnak tartja a bácskai–bánáti talajt: *A föld a sík részeken kevés agyaggal vegyített, s gazdag termékenységgű fekete föld, szántóföldei általában első osztálybeliek, s József császár alatt tett vizsgálat szerint legszebb, legsikeresebb búzát termik [az] egész országban, mit ugyan ma már a bánátiak és bácskaiak nehezen engednek meg.*⁹⁹ Az előző lexikonok s Benkő Sámuel alapján Fényes Elek is megnevezi a jó bort termő miskolci szőlőhegyeket. A városkép jellemzése is hasonlít az elődökéire: *A város főbb utcái, kivált az új részen tágasak és rendesek, nagyobb részt ki is vannak kövezve, s éjelenként több lámpák által világítatnak; ellenben az ó részen szűkek, rendetlenek; e felett sárosak, különösen a minoriták zárdája körül, hol a Pece folyása az utcát több helyt egészen elmosta, gyakran kocsival járhatatlanok is.*¹⁰⁰ A leírás az addigi irodalom minden toposzát tartalmaz-

⁹⁷ Uo. 386.

⁹⁸ *Ezen nemes megyének fő városa Miskolc, mely a magyar szent koronának birtokaihoz tartozik, kiterjedésére és népességére tekintve az országban lévő mezővárosok között 3dik helyen áll. Keresztül foly rajta a Szinya vize, sok és jó borokat termő szőlőhegyekkel bővelkedik. A piaca a gabonára nézve Felső-Magyarországa legelső, a kereskedés is nagy virágzásban vagyon benne, mindenféle mesteremberei igen számosak, a tekintetes nemes vármegye itten tartja gyűléseit. Vagyon benne a deák szertartásúaknak 3, a görögöknek egy, reformátusoknak két, az ágostai vallást tartóknak egy templomaik és egy zsidó synagoga. A római katolikusoknak gymnasiumjok, mustra oskolájuk, a reformátusoknak szintén gymnasiumjok. Só- és postahivatalok és a Tiszaemlyeki Helvéciai vallást követők superintendensének lakóhelye. 2291 házban laknak 22 910 lelkek, katolikusok: 5709, görögök: 317-en, protestánsok 16 517-en, zsidók pedig 367-en. Puky K. 1833. 138.*

⁹⁹ Fényes E. 1851. 3. köt. 93.

¹⁰⁰ Uo.

za, a jeles vármegyházát (felirataival együtt), az ortodox templom „sudár” tornyát, a fő foglalkozásokat – kereskedés, szőlőművelés, kézművesség –, a jó kenyeret sütő nőket, a híres gabonapiacokat. A kézműipari szakmák üzöit szám szerint is felsorolja, a tímármesterek 150-en vannak, de csak 70-en gyakorolják mesterségüket, míg a csizmadiák száma 250 fő, valóban a legnépesebb ipar. Miskolc regionális centrum szerepe is kitűnik a leírásból, ezt a – országotak mentén fekvő – város földrajzi helyzete is segíti: *E város megyének székhelye, egyszersmind Borsod, Abaúj alsó része, Torna, Gömör, Zemplén vármegyéknek középpontja lévén, meglehetősen élénkséget mutat.*¹⁰¹ Ez a szerep mutatkozik meg a vallások sokféleségében, valamint abban, hogy a felekezetek iskolákkal és tanítóképzőkkel is rendelkeznek itt.

A hosszú Miskolc-szócikk legnagyobb részét azonban a hagyományos, kompilációval létrehozott történeti leírás teszi ki. A híres, líceum rangot nyert református iskola intézményei, könyvtára, története mellett a város történetének főbb eseményeit sorolja fel Fényes Elek, szinte szó szerint kölcsön véve Benkő Sámuel és a miskolci főbíró, Kun Miklós 1842. évi történeti monográfiájának¹⁰² fejezeteit. Természetesen felemlítődnek az 1560. évi jeges vihar menynykövei is.¹⁰³ Fényes Elek földrajzi szótárában igen terjedelmes a Diósgyőr-szócikk is. A Miskolctól 1 órányira fekvő kies völgyben fekvő városkát a megelőző irodalom alapján egyenesen „*magyar Tempének*” nevezi a hegységek és völgyek szemet gyönyörködtető változatossága miatt. Diósgyőr határát az egybeépült telepek – Felső-Győr, Alsó- és Felső-Hámmor, Ó- és Új-Huta – megnövelték, de Miskolc-hoz hasonlóan Diósgyőr hátrányát is szántóföldjeinek szűkössege okozza: *A határ szántás alá művelt része, szűk volta miatt, a lakosokat természetével korántsem elégíti ki; hanem azok kénytelenek élelmüket mésszel, gyümölcscsel, kereskedés és fuvarozás által keresni. [...] Az állattenyésztés silány karban van.*¹⁰⁴ A manufaktúrális ipar azonban egyik fellegvárát tudhatja itt, a környéken vasgyárak, üveghuta, papírgyár települt. A hámmorokat, gyárakat a Diósgyőr mezővárosra keresztülfolyó Szinva mozgatja. A városka leírása említi az itteni Tapolca nevű meleg fürdőt, *hol és a számtalan nevezetű hegyek kies völgyein levő mulatóhelyeken a szomszéd miskolciak sok víg napokat töltenek.* Leírja a váromladékot, a vár körül ki nem apadó, források táplálta mocsarat, sőt a Bél Mátyás által is leírt különös tulajdonságú Szent György-forrást, valamint az erdőket, s környező barlangokat is. A város történetének ismertetésénél Fényes Elek hivatkozik is Bél Mátyásra: *Diósgyőr hajdan kerített város volt, s még a múlt század elején 1730-ról Bél Mátyás azt írja, hogy saját szemével látta a falak romait, s a régi templom nagyszerű maradványait.*¹⁰⁵

*

A statisztikai irodalom leírásaiban Miskolc arculata csak adatokkal módosult, a város jellegzetességei ugyanazok, mint a klasszikus országleírásokban, igaz, a gazdaság jellemzői előtérbe kerülnek, míg a lakosok jelleme, a pszichográfiai tényezők kevésbé játszanak szerepet. Bizonyos, még 18. századi felméréseken alapuló toposzok, mint az országos hírvű miskolci búza újabb eredmények alapján módosulni kényszerülnek. A statisztikai leírások sokszor azonban számokkal, adatokkal, felmérésekkel, tudományos eredményekkel is bizonyítják a vidékek, helységek közhelyként emlegetett előnyeit.

¹⁰¹ Uo. 95.

¹⁰² Kun M. 1842.

¹⁰³ Fényes E. 1851. 3. köt. 95–104.

¹⁰⁴ Uo. 1. köt. 261.

¹⁰⁵ Uo. 263.

A statisztika főként a természeti adottságokon alapuló gazdasági előnyök alapján rangsorolja a vidékeket, helységeket az újkorban, különösen nagy szerepet tulajdonítanak a városok népességszámának. A Tudományos Gyűjteményben a demográfiai adatok alapján (*nemzeti kultúránk grádicsának, mely a népesebbüléstől függ*) Miskolcot a második helyre, a 15–23 ezer fős városok csoportjába tették Hódmezővásárhely, Túrkeve, Eger, Karcag mellett (1817).¹⁰⁶ Csaplovics János 1829-ben statisztikai monográfiájában a mezővárosok között Miskolcot 21 393 fős lakosságával a harmadik helyre sorolta Kecskemét és Hódmezővásárhely után, Egert, Nagyváradot is megelőzve.¹⁰⁷ Az a gazdasági ág azonban, amelynek a város hírnevét köszönhette, a reformkorban hanyatlásnak indult, hiszen éppen Csaplovics az, aki a miskolci bor minőségét már jóval a tokaji mögé helyezi: *A borsodi borok, köztük a miskolci, csak forró nyarakon kiváló minőségűek, csak ekkor olyan tiszták és eltarthatóak, mint a hegyaljai borok. Esős és hideg nyarak alkalmával elvesztik színüket és megromlanak.*¹⁰⁸ A mezőgazdasági termelés, a termőterület és a népesség viszonya, a házak, pincék száma, a lakosság száma és felekezeti megoszlása, az oktatási, vallási, kulturális intézmények száma és működése, a kézműipar szerepe a város gazdaságában – mind adatokkal jellemezhető, s ezekből plasztikusan kitűnik az újkori, polgárosodás útján megindult mezőváros számos előnye és bizonyos hátrányai. A szőlőkultúra végig megmaradó elsőbbsége, a gabonatermesztés fontossága (Miskolc nem vált monokultúrássá gazdasággá), a magas és egyre emelkedő népességszám és népsűrűség – a legfontosabb előnyöket jelentette, ez összefüggött a város legfőbb értékének elismert földrajzi fekvésével. Ugyanakkor a város határának szűkösége, főként a takarmánynövényekben és legelőkben megmutatkozó hiány a legnagyobb gond volt a gazdasági életben. Miskolc kereskedelmi centrum szerepét elsősorban két hetipiaca és 4–5 országos vására támogatta gabonakereskedelmével, kevésbé az állandó üzletek luxusáruikkal. A város vizei a malomiparnak kedveztek, de az áradások a mindennapi életet is veszélyeztették. Mentalitásban a vallási sokféleség és türelem, a gazdaság kommunikációját elősegítő befogadó hajlam jellemezte a miskolciakat, s az egyházi és igazgatási intézmények növelték a város regionális vonzóerejét. A toleranciát mutatja, hogy éppen egy balkáni népcsoport vitte be a fényűzést a város falai közé. A polgárosodás, népeseedés a kontrasztok elmélyülését indukálta, a Piac utca környékének viszonylagos eleganciájával szemben feltűnő a vásárterület, külvárosi sorok elhanyagoltsága, sáros, piszkos utcaképe. A város előnye a rekreáció lehetősége, közelsége a környékbeli fürdőkhöz, sőt a 19. század közepén már a bükkí kirándulóhelyekhez is.

IRODALOM

[Bonbardi, Michael]

1718 Topographia magni regni Hungariae. Viennae

1750 Topographia magni regni Hungariae, olim a quodam Societatis Jesu Sacerdote conscripta, nunc studio cujusdam ex eadem Societate Sacerdotis emandata et aucta. Viennae Austriae

¹⁰⁶ Tudományos Gyűjtemény 1817. év III. köt. 32.

¹⁰⁷ CSAPLOVICS J. 1829. I. köt. 182.

¹⁰⁸ Uo. I. köt. 34–35.

Ágoston István

- 1990 Vályi András, az első magyar honismereti lexikon írója = Honismeret XVIII. évf. 5–6. sz. 42–44.

Bartholomaeides, Ladislaus

- é. n. [1808]. De Sajone, amne natura navigero, classibus veterum navigato, magno patriae commodo, iterum navigabili reddendo. Leutschoviae

Bél Mátyás

- [1730 körül]/a. Descriptio comitatus Borsodiensis. Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom. Batthyány-gyűjtemény Hist. I. r. 17. Kézirat. A mű egyik kéziratot másolata Descriptio comitatus Borsodiensis per Matthiam Belum adornata címen megtalálható: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, száma: Fol. Lat. 3369.
- [1730 körül]/b. Descriptio comitatus Borsodiensis manu propria Matthiae Belii. Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom. Batthyány-gyűjtemény Hitor. I. KKKK 7. Kézirat
- [1730 körül]/c. De vino Miskolcziensi. Membrum historico-chorographicum. (Másolatok) Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye 620. K.O. 8. 30–50. ff. Kézirat
- 1723 Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae
- 1984 Miskolc-leírása. Fordította: Tóth Péter. In: *Bekes Dezső–Veres László* (szerk.): Fejezetek Miskolc történetéből. Miskolc. 65–69.

Benkő Sámuel

- 1782 Topographia oppidi Miskoltz historico-medica. Cassoviae
- 1818 Topographia oppidi Miskoltz historico-medica. Denuo edita cura Josephi Szathmáry medicinae doctoris. Miskolczini
- 1976 Miskolc város történeti–orvosi helyrajza. Latin eredetiből fordította: *M. Kiss Júlia*. Sajtó alá rendezte: *Szabadfalvi József*. Borsodi Kismonográfiák 2. Herman Ottó Múzeum. Miskolc

Compendium

- 1777 Compendium Hungariae Geographicum ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geographicae Matthiae Bel in partes IV. Posonii et Cassoviae

Csaplovics János

- 1829 Gemälde von Ungarn. I–II. köt. Pest

Csorba Csaba–Barsi János (szerk.)

- 1990 Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 31. Miskolc

Csorba Zoltán

- 1942 Borsod és Miskolc az irodalomban. Miskolc

Dóczy József

- 1830 Magyarország tekintete jelenvaló természeti, művelési és kormányi állapotjában. Bécsben

Domby Sámuel

- 1766 Relatio de mineralibus inclyti comitatus Borsodiensis aquis facta ad excelsum Consilium Regium Locumtenentiale per Samuelem Dombj de Galfalva medicinae doctorem, inclyti comitatus Borsodiensis physicum ordinarium. Vindobonae

Fényes Elek

1851 Magyarország geographiai szótára I–IV. Budapest (Reprint kiadás)

Gyulai Éva

1991 A diósgyőri vár és környékének ábrázolása 1719-ből Bél Mátyás kézíratos hagyatékában. Aszalay Ferenc – Adatok a nemesi értelmiség művelődéstörténetéhez = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. [1991] 139–150.

Horváth Terézia

1993 Korabinszky János Mátyás és fő műve: a Geographisch–historisches und Produkten Lexikon von Ungarn = Magyar Könyvszemle 1993/1. sz. 37–53.

Hunfalvy János–Rohbock Lajos

1860 Magyarország és Erdély eredeti képekben. Rajzolta Rohbock Lajos történelmi és helyirati szöveggel írta Hunfalvy János. I–III. köt. Darmstadt

Istvánffy Miklós

1758 Historia regni Hungariae post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini regis libris XXXIV. Viennae, Pragae et Tergesti

Kávássy Sándor

1979 A magyar honismertető és statisztikai irodalomról = Hevesi Szemle 1979/3. sz. 5–61.

Korabinszky, Johann Matthias

1786 Geographisches–historisches und Produkten Lexikon von Ungarn I–II. Preßburg

Kosáry Domokos

1996 Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest

Kubinyi Ferenc–Vahot Imre (szerk.)

1853/54 Magyar- és Erdélyország képekben I–IV. köt. Pest

Kun Miklós

1842 Miskolcz múltja, jelenje tekintettel jövőjére. Miskolczon

Magda Pál

1819 Magyar Országának és a határ őrző katonaság vidékének leg újabb statisztikai és geographiai leírása. Pesten

Oláh Miklós

1985 Hungária. Fordította Németh Béla. Budapest

OMM

1900 Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország IV. kötete. Felső-Magyarország (II. rész). Budapest

Puky Károly, Bizáki

1833 A magyar haza. Pesten

H. Szabó Béla

é. n. [1964] Miskolc város szőlőmonográfiája 1313–1963 és a felújítás lehetőségei. Miskolc

Timon Sámuel

1735 Tibisci Ungariae fluvii notio vagique ex parte breviter perscripta. Cassoviae

Vályi András

1796–1799 Magyar Országának leírása 1–3. köt. Budán

Véber Károly

1986 Hunfalvy János–Rohbock Lajos: Magyarország és Erdély eredeti képekben – kísérőfüzet a hasonmás kiadáshoz. Hunfalvy szövegéről. Budapest

Wellmann Imre

- 1984 A magyar nép életének tudományos kutatása a XVIII. század első harmadáig. In: Zombori István (szerk.): A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században. A Csongrád m. Múzeumok Igazgatósága által 1984. március 5–6-án tartott tudományos konferencián elhangzott előadások. Szeged. 127–136.

WEIN UND BROT I. DIE MISKOLCER TOPOI IN DER LANDESKUNDLICHEN LITERATUR DER NEUZEIT

Vor dem 18. Jahrhundert spielte Miskolc in der Topographie und Literatur selten eine Rolle, obwohl Miklós Oláh (Nikolaus Olahus) in seinem aus dem Jahre 1536 stammenden Werk „*Hungaria*“ über die Diósgyőrer Burg und die zur Herrschaft der Burg gehörenden Marktflecken Miskolc berichtet. Die Siedlung war für ihre berühmten Tänze, die hier erzeugten Weine sowie die Lebensmittel bekannt. Der im 16. Jahrhundert lebende Miklós Istvánffy schrieb in seinem Werk „*Historia regni Hungariae*“, dass im Jahre 1560 in Miskolc menschenkopfgroße Steine vom Himmel fielen, die nachher zum Hof von Wien gebracht wurden. Die Chorographie (Länderbeschreibung) beziehungsweise die Wissenschaft der Topographie nahm im 18. Jahrhundert einen Aufschwung; sie wurden vor allem von den Jesuiten studiert. So erwähnten Anfang des 18. Jahrhunderts sowohl Michael Bonbardi als auch Professor László Thúróczi aus Kassa (Kosice) Miskolc in ihren topographischen Werken. Das bis heute größte Schaffen in der Chorographie ist das größtenteils handschriftliche Werk über Ungarn von Mátyás (Matthias) Bél geblieben. Unter seinen Handschriften beschreibt eine Sonderstudie die Miskolcer Weine und bei der Beschreibung von dem Komitat Borsod auch den bedeutenden Marktflecken Miskolc, dessen Handel, Weine, Brot und die Genügsamkeit der Einwohner bedeutend ist. Bél beschrieb auch die Hydrographie der Stadt und seine Umgebung sowie das Mineralbad von Tapolca. Ende des 18. Jahrhunderts und Anfang des 19. Jahrhunderts lebten in Miskolc zwei ausgezeichnete Forscher, die über die Stadt und das Komitat Borsod die so genannte ärztliche Topographie veröffentlicht haben. In der statistischen Literatur dieser Zeit spielt auch Miskolc eine Rolle, so im Werk von J. M. Korabinszky: „*Geographisches-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn (Pressburg, 1786)*“ Das Werk von Pál Magda: „*Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Leipzig 1832*“ wurde auch im Ausland veröffentlicht. Der bedeutendste Wissenschaftler der Statistik, András Vályi, wurde 1764 in Miskolc geboren. Sein Lexikon „*Artikel über Miskolc*“ ist eine der besten zeitgenössischen Beschreibungen der Stadt. Sowohl die neuzeitliche Chorographie als auch die geographisch-statistischen Werke haben dazu beigetragen, dass die ungarische und auch die breitere öffentliche Meinung Miskolc möglichst gut kennen gelernt haben.

Éva Gyulai